

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Uit de suiker in de politiek: Het leven van de staatsman I.D. Fransen van de Putte (1822-1902)

Consten, P.J.J.

Citation

Consten, P. J. J. (2019, November 19). *Uit de suiker in de politiek: Het leven van de staatsman I.D. Fransen van de Putte (1822-1902)*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/82483>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/82483>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/82483> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Consten, P.J.J.

Title: Uit de suiker in de politiek: Het leven van de staatsman I.D. Fransen van de Putte (1822-1902)

Issue Date: 2019-11-19

Hoofdstuk 4

De startende politicus, de zakenman en de persoon Fransen van de Putte

Isaïc had in 1859 een toekomstplan met twee opties: samen met Lucie en de kinderen fysiek herstellen in Nederland en weer terugkeren naar Pandji, of een nieuw leven opbouwen als politicus en zakenman in Goes of Rotterdam. Deelname aan de verkiezingen in zijn geboorteplaats, direct na aankomst in Zeeland, en de snel ondernomen zakelijke initiatieven, ondersteund door zijn broer Jan, geven wel de indruk dat hij al enige tijd voor ze op de mailboot stapten, zijn keuze gemaakt had om in Nederland te blijven. In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe hij de eerste stappen in de politiek zette, in zaken ging en hoe zijn karakter was gevormd door zijn verleden. Deze bladzijden zijn de opmaat voor zijn verdere levensverhaal als zakenman en politicus.

Terugkeer in patria

Op 20 augustus 1859 arriveerden Isaïc, Lucie, hun vier kinderen en de buitenechtelijke zoon van André, August, in Goes. Ze waren na een bootreis over de Indische oceaan via Aden en Alexandrië, de zogenaamde ‘overlandroute’, in Marseille aangekomen. Deze reis was minder comfortabel dan per mailboot rond Kaap de Goede Hoop, maar wel veel sneller. Isaïc wist uit ervaring dat het een lange tocht om de Kaap was en misschien had de voorgenomen deelname aan de verkiezingen in Goes in september mede de keuze voor de nieuwe route bepaald. Zo’n anderhalve maand na vertrek uit Batavia werd hij met vrouw en kroost in Zuid-Frankrijk warm onthaald door broer Jan en vriend Frederik s’Jacob.⁵¹² Met z’n allen legden ze het laatste stuk van de reis per trein af, want dit bespaarde zeven reisdagen en zeeziekte in de Golf van Biskaje en het Kanaal.⁵¹³

De pas 38-jarige suikerondernemer gunde zich geen tijd om te acclimatiseren want hij had zijn zinnen op het parlementaire werk gezet. Hij was zo gretig dat hij in 1859 anderhalve week na aankomst in Nederland direct aan de verkiezingen deelnam. Hij betrad vanaf de loopbrug van de mailboot en de treeplank van de trein meteen het politieke strijdtoneel en deed een gooi naar een Kamerzetel door zich verkiesbaar te stellen in het kiesdistrict Goes, al had hij volgens Nicolaas Pierson de mogelijkheid opengehouden om na een periode van rust voor zijn gezondheid weer terug te keren naar Indië⁵¹⁴. Stapten veel ondernemers vanuit de suiker in de tabak, Isaïc gaf aan zijn ondernemerschap nog een vervolg door alles op alles te zetten om vanuit de ‘suiker en de tabak in de politiek’ te gaan.

Broer Jan huurde voor Isaïc en zijn gezin een huis aan de Markt in Goes waarmee hij in ieder geval deels aan de belastingverplichting volgens het kiesrecht voldeed. De census bestond in de eerste plaats uit de personele belasting waarbij gelet werd op tekenen van uiterlijke welstand, zoals de huurwaarde van een woning. Een moeilijkheid voor Isaïc konden het patent, een soort bedrijfsbelasting en de grondbelasting, gebaseerd op gebouwde en ongebouwde eigendommen, gaan vormen.⁵¹⁵ Deze heffingen betaalde hij nog niet in Nederland. Uiteraard kon hij wel het bezit van een groot kapitaal en meerdere ondernemingen in Indië aantonen, maar het was niet duidelijk of dat voldoende was. En er was nog een ander probleem. Ging het bij de census enkel om het verkrijgen van actief kiesrecht, grotere zorgen baarden zijn broers het ontbreken van zijn ingezetenschap. Volgens Jan en André eiste de kieswet namelijk dat een kandidaat achttien maanden in een gemeente ingeschreven diende te zijn om aan de regels van het passief kiesrecht te

⁵¹² AStGR J.A.A. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 22 september 1859.

⁵¹³ A. van der Woud, *Een nieuwe wereld. Het ontstaan van het moderne Nederland* (Amsterdam 2013) 38.

⁵¹⁴ Pierson, ‘Levensbericht Fransen van de Putte’, 20.

⁵¹⁵ R. de Jong, *Standspolitiek*, 15.

voldoen.⁵¹⁶ Ongegronde angst bleek al snel, want het ingezetenschap werd geen sta in de weg bij de verkiezingsdeelnames van Isaïc.

Van de Putte twijfelde overigens aan de effectiviteit van de census en in de loop van de jaren werd hij sterk voorstander van uitbreiding van het kiesrecht. In 1866 correspondeerde hij hierover met zijn vriend Nicolaas Pierson. Deze vroeg zich in een brief aan Van de Putte af of zich nu werkelijk het meest intelligente deel van de bevolking onder de kiezers bevond. Thorbecke had de census zo laag gesteld dat de ambachtelijke middenstand actief kiesrecht verkreeg⁵¹⁷, terwijl academisch gegradueerden, onderwijzers, chefs van eigen ondernemingen en officieren vaak niet aan de belastingeisen voldeden. Isaïc was het met Pierson eens en volgens hem kon de census zelfs verder verlaagd worden, zeker als hier het bezit van capaciteiten tegenover stond. Ook als dat niet het geval was, dan kon men 'beter onbevoegden toelaten dan een enkele bevoegde uitsluiten', citeerde hij Thorbecke.⁵¹⁸ De bestaande toestand in de jaren zestig sloot echter nog totaal niet aan bij deze gedachte, want mannen op het platteland zonder scholing bezaten op basis van de patent- en grondbelasting stemrecht. Vooraanstaande Kamerleden, zoals Kappeyne van de Coppello en hoogleraren die geen grondbezitters waren en dus niet onder de patentbelasting vielen moesten daarentegen actief kiesrecht ontberen. In de jaren zestig had nog maar tien procent van de volwassen mannelijke en daarmee slechts drie procent van de totale bevolking stemrecht.⁵¹⁹ Ook op latere leeftijd bleef Van de Putte voor uitbreiding. Toen het socialisme begin jaren negentig vaste voet aan de grond begon te krijgen, wilde hij, om onrust te voorkomen, ook de arbeider een stembiljet in de hand geven.⁵²⁰

Van de Putte voldeed dus in 1859 nog niet aan alle voorwaarden van de belastingheffing maar voor het passieve kiesrecht was dat niet van belang. Nu was het zaak heel snel mannen die aan de census voldeden voor zich te winnen. Met hulp van zijn broer Jan, die politieke vrienden aanspoorde Isaïc te gaan aanprijzen bij een potentiële achterban, hoopte Van de Putte dat hij zich al enigszins serieus op de politieke kaart gezet had bij aankomst in Goes. Zijn naam werd in het voorjaar van 1859 ook al genoemd door de 'autoriteiten' van zijn geboorteplaats zoals de notabelen burgemeester Blaubeen en de notaris Liebert.⁵²¹ De twee mannen steunden hem openlijk, wat hem verder gesterkt zal hebben in het idee goede kansen te hebben om in het parlement te komen. Via s'Jacob was zijn naam in 1858 ook al in de Tweede Kamer gevallen. In de debatten in de maand december van dat jaar, waarin onder andere de voor- en nadelen van vrije arbeid besproken werden, zou Duymaer van Twist zich 'onhandig' uitgelaten hebben. De conservatief-liberale Floris van Hall zette Van Twist volgens s'Jacob daarop 'meesterlijk te kakken'. Rochussen vroeg zijn neef s'Jacob, voor een liberaal weerwoord, naar Van de Puttes epistel over de rol van de dorpschoude en hun misbruik van gezag, die door hun positie enkel 'zogenaamde vrije arbeid' zouden creëren. Rochussen zette op 15 december Van de Puttes verhaal tegen de conservatieve oppositie in het debat in. Isaïc was niet meer helemaal een onbekende in politiek Den Haag.⁵²²

Ondanks dit voorwerk bleek Isaïc zijn kansen te positief ingeschat te hebben. Het advies van s'Jacob, om zich niet meteen verkiesbaar te stellen, maar zich eerst zolang te profileren totdat hij als 'een flinke vent' bekend zou staan, had hij in de wind geslagen. Deze imagobuilding had hij volgens s'Jacob namelijk hard nodig, omdat hij als oud suikerondernemer meteen de verdenking op zich laadde om puur vanwege suikerbelangen in de Kamer te willen gaan zitten.

⁵¹⁶ AStGR J.A.A. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 8 april en 22 mei 1859.

⁵¹⁷ Van den Berg, *De eerste honderdvijftig jaar*, 357.

⁵¹⁸ HEK 1881-1882, 26 januari 1882, 147.

⁵¹⁹ AStGR N.G. Pierson aan I.D. Fransen van de Putte, 5 november 1866; Taal, *Liberalen en radicalen*, 12; Van den Berg, *De eerste honderdvijftig jaar*, 358.

⁵²⁰ HTK 1892-1893, 4 augustus 1893, 1755.

⁵²¹ AStGR J.A.A. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 8 mei 1859.

⁵²² Van de Putte, *Uitbesteding van de suikercontracten*, 32; HTK 1858-1859, 15 december 1858, 449-450; AStGR F. s'Jacob aan I.D. Fransen van de Putte, 21 december 1858.

‘De Hollander is zoo aan het geld gehecht, geld maken en geld houden is zoo een deel van zijn karakter geworden dat hij zich niet kan voorstellen een persoon die wanneer hij moet kiezen tusschen zijne overtuiging en zijn privébelang, het eerste zal kiezen. Ziedaar de reden, waarom men ons als volksvertegenwoordigers niet zal vertrouwen, dit is onafhankelijk van uw persoon maar eene gevolg van uw maatschappelijk standpunt’

schreef s’Jacob aan zijn vriend.⁵²³ Daarnaast overschatte Isaïc de Goesse kiezers in zijn ogen. De Zeeuwse kiesgerechtigden waren op dat moment vooral bezig met een eigen arrondissementsrechtbank. Voor hen was Indië ver weg en speelden plaatselijke ‘kleingeestige’ belangen de boventoon, aldus zijn studiegenoot uit Medemblik, die hem meteen meer kans gaf in Rotterdam.⁵²⁴ Isaïc stelde zich toch in Goes verkiesbaar omdat hij rekende op de contacten van broer Jan die altijd in hun geboorteplaats was blijven wonen. Deze schreef al lang daarvoor dat hij door zijn vele baantjes en doordat hij veel mensen van dienst was, een ‘invloedrijk persoontje’ in Goes was.⁵²⁵ Waarschijnlijk heeft Isaïc door de positie van zijn vader in de provinciale staten, van broer Jan in de plaatselijke politiek en niet in de laatste plaats door de ambities van s’Jacob het zelfvertrouwen gekregen om zich verkiesbaar te stellen. In 1858 was s’Jacob gevraagd zich kandidaat te stellen als minister van Financiën in plaats van Pieter van Bosse (1809-1878). Hij zag er vanaf vanwege de positie van zijn oom Rochussen.⁵²⁶ Vermoedelijk stelden deze voorbeelden voor Isaïc het Kamerlidmaatschap binnen handbereik.

De eerste deelname aan de verkiezingen liep voor Van de Putte niet goed af. De Goesse kiezers kenden hem nauwelijks en zij zullen zeker getwijfeld hebben of hij, kersvers teruggekeerd uit Java, hun belangen wel voldoende zou gaan behartigen in Den Haag. In Goes waren weinig koloniale ondernemers. Niet alleen dit laatste sprak tegen hem. Zijn directe concurrent, ook een liberaal, was tevens lid van een kiesvereniging, een stap waar Van de Putte door tijdgebrek nog niet toe gekomen was. Een kiesvereniging zorgde voor grotere bekendheid van een kandidaat bij de stemgerechtigden en de activiteiten van zo’n vereniging waren, om kans te maken bij de verkiezingen, bijna van levensbelang. Nog geen half jaar daarvoor had Mr.J.J. van Deinse (1791-1870), volgens broer Jan een ‘zich politiek zelf vernietigende hansworst’, zijn zetel voor Goes ter beschikking gesteld. Deze conservatieve jurist had besloten per direct zijn politieke loopbaan te beëindigen voor een functie als rechtbankpresident.⁵²⁷ Toen Isaïc in Indië aan boord ging, voer hij onverwacht richting de tussentijdse verkiezingen in Goes en kon hij ook niet anders dan improviseren. Zijn grootste concurrent, de hoofdingenieur van waterstaat te Kampen B.P.G. van Diggelen (1815-1868), die door Thorbecke en het oud-Kamerlid voor Goes Ph.J. Bachiene (1814-1881) aanbevolen was⁵²⁸, had zich daarentegen uitgebreid kunnen voorbereiden. De kiesvereniging ‘Aan allen Regt’ prees hem aan. De ingenieur had ook meerdere burgemeesters en wethouders uit omliggende gemeentes achter zich verzameld die hem onder andere via de *Goessche Courant* steunden. Van Diggelen, net uit Kampen gekomen en in Zeeland neergestreken, was daarnaast bij velen inmiddels een bekend figuur. Hij gaf leiding aan de bedijking van een schor, een droog liggend deel van een plaat of buitendijks gebied dat bij gewone vloed niet meer onderloopt.⁵²⁹

⁵²³ NA Collectie Fransen van de Putte, 2.21.061, inv.nr.15, F. s’Jacob aan I.D. Fransen van de Putte, 4 december 1858,

⁵²⁴ AStGR F. s’Jacob aan I.D. Fransen van de Putte, 4 augustus 1858.

⁵²⁵ AStGR J.A.A. Fransen van de Putte aan I.D. Fransen van de Putte, 7 oktober 1855.

⁵²⁶ AStGR F. s’ Jacob aan I.D. Fransen van de Putte, 5 april en 6 mei 1858.

⁵²⁷ *Goessche Courant*, 22 augustus 1859; AStGR J.A.A. Fransen van de Putte aan I.D. Fransen van de Putte, 1 juni 1858.

Vanuit het enkelvoudige district Goes kon maar één afgevaardigde naar de Kamer gestuurd worden. Van 1853 tot 1859 had Van Deinse voor dit Zeeuwse kiesdistrict in de Kamer gezeten.

⁵²⁸ AStGR J.A.A. Fransen van de Putte aan I.D. Fransen van de Putte, 1 juni 1856.

⁵²⁹ *Goessche Courant*, 22 augustus 1859; AStGR J.A.A. Fransen van de Putte aan I.D. Fransen van de Putte, 1 juni 1856.

De ingenieur gooide door zijn werkzaamheden veel hogere ogen bij het electoraat en er werd dan ook alles op alles gezet om Isaïc nog kans te laten maken. Zijn spaarzame medestanders presenteerden hem allereerst als koloniaal specialist, waarschijnlijk omdat hij op dat moment nog niets anders overtuigend kon bieden aan de stemgerechtigden. Zijn Goesse achterban, die in die ronde uit slechts vier mannen⁵³⁰ bestond, haastte zich dan ook te schrijven dat hun kandidaat, ondanks zijn tienjarig verblijf op Java, veel kranten en tijdschriften gelezen had en dus tevens van de plaatselijke belangen behoorlijk op de hoogte was.⁵³¹ Het bleek een noodsprong die niet mocht baten. Vlak voor de verkiezingen op 31 augustus spraken 'Aan allen Regt' en enkele kiezers zich duidelijk tegen Van de Putte uit door hem zijn onbekendheid met de Goesse stemgerechtigden te verwijten. Ze waren ervan overtuigd dat de stad meer had aan een (spoorweg) specialist, al kwam die niet uit Zeeland. Zo iemand was in ieder geval bekwaam om over de dijken en waterwerken te waken, dan iemand die de afgelopen jaren op Java verbleven had en die zich overigens politiek nog niet bewezen had.⁵³² Van de Putte moet snel ingezien hebben dat Van Diggelen een onoverbrugbare voorsprong had en stil hoopte hij daarom dat deze voor een kiesdistrict in Overijssel of Gelderland in de Kamer zou komen.⁵³³

De oproep van 'Aan allen Regt' deed zijn beoogd werk, want Isaïc werd met grote cijfers verslagen. Van Diggelen haalde 503 stemmen tegen 201 voor Van de Putte. Op zich had hij het, waarschijnlijk door zijn familienaam, nog niet zo slecht gedaan. De andere kandidaten hadden beduidend minder kiezers achter zich gekregen waarvan er één zelfs maar drie stemmen in de wacht wist te slepen en vijftien anderen nog minder of geen.⁵³⁴

Broer Jan verzette veel werk om stemmen te vergaren. Ondanks deze hulp redde Isaïc het dus niet en onterecht volgens hemzelf. Van Diggelen zou geen eerlijk spel gespeeld hebben, omdat deze '5 maanden alles bewerkt' had, terwijl hij nog onderweg naar Nederland was.⁵³⁵ Van de Puttes kritiek was niet gerechtvaardigd, want hij wilde te snel te veel. In de eerste plaats kon Van Diggelen niet verweten worden campagne voor zichzelf te voeren. Daarnaast was het begrijpelijk dat de kiezers op de hun inmiddels redelijk bekende ingenieur gestemd hadden, die ook nog eens door Thorbecke zelf aanbevolen was. Isaïc kon dit niet hebben, want de hoofdingenieur, die beloofd had dat hij zich hard zou maken voor de aanleg van spoorwegen in zijn kiesdistrict, kon volgens hem niet zonder de koloniale baten zijn belofte waar maken. Zijn teleurstelling hierover stak hij niet onder stoelen of banken. 'Het Zeeuwsch lokaal belang, de Zeeuwsche spoorweg werd op de voorgrond gesteld alsof men Nederlandsche spoorwegen kan maken zonder batige saldo's uit de kolonie.'⁵³⁶ Deze inkomsten waren voor de Nederlandse schatkist en dus voor de politici van primair belang. De batige sloten, die met name vanuit Java binnen kwamen, werden in Nederland inmiddels als vanzelfsprekend gezien om daarmee onder andere de belastingdruk te verlagen, de (Indische) staatsschuld af te betalen en de nog grotendeels ontbrekende infrastructuur in Nederland van te kunnen bekostigen.⁵³⁷ Een vanzelfsprekendheid die Van de Putte blijkbaar zeer ergerde. In de

⁵³⁰ Dit waren de heren R.B. van den Bosch, G.H. Kakebeeke, Mr.J.L.H. Liebert en Dr.C.A. van Renterghem, die zich in de *Goessche Courant* openlijk voor hem uitspraken..

⁵³¹ *Goessche Courant*, 22 en 25 augustus 1859.

⁵³² *Ibidem*, 29 augustus 1859.

⁵³³ *AStGR* I.D. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 31 juli 1858.

⁵³⁴ *Ibidem*, 5 september 1859.

Buiten Van Diggelen en Van de Putte hadden A. Geluk az 61 stemmen, J.W. Vader 17, G. Groen van Prinsterer 8 en J.C.R. van de Bilt 3 stemmen gehaald. Een kleine twintig anderen hadden slechts twee of minder stemmen kunnen bemachtigen.

Goessche Courant, 1 september 1859.

Het is ook mogelijk dat enkele mannen een stem van een familielid of kennis gekregen hebben en niet serieus deelgenomen hebben aan de verkiezingen. Een stemgerechtigde mocht iedere naam invullen en die was dan geldig zolang als de gekozene voldeed aan de census.

⁵³⁵ *AStGR* I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 5 september 1859.

⁵³⁶ *AStGR* I.D. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 5 september 1859.

⁵³⁷ H.W. van den Doel, *Het rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam 1996) 92.

tropische hitte en onder ongezonde omstandigheden had hij suiker geproduceerd en tabak op de markt gebracht. Hoewel hij natuurlijk wel wist dat hij er niet slechter van geworden was: zijn inspanningen op Java hadden in de eerste plaats zijn eigen belang gediend. Maar het was in zijn ogen 'geen behaaglijk baantje' geweest 'gronden in de wildernissen van Java te ontginnen', onder andere door het ongezonde klimaat.⁵³⁸ Ondanks zijn persoonlijk gewin was hij er ook van overtuigd dat ondernemers als hij gewaardeerd moesten worden om hun aandeel aan de batige sloten. De Nederlandse gezinnen in Goes en elders hadden, zonder gevaar voor ziekte en falen in de tropen, hiervan geprofiteerd. Hij had zijn gezondheid in de waagschaal gesteld en de risico's van een mislukte oogst in het productieproces geaccepteerd. En dan had hij nog het geluk gehad dat hij 'begiftigd' was met een suikercontract, want de meesten om hem heen op Java hadden hard geploeterd en nooit fortuin gemaakt. Indië was geen vestigingskolonie maar een doorgangshuis waar een tijdelijk verblijf om rijk te worden de grote drijfveer was. Zo benadrukte hij dat veel Nederlanders genoodzaakt waren langer te blijven dan ze wilden omdat ze te weinig geld hadden verdiend. Menigene keerde niet meer terug en overleed op jonge leeftijd in de Oost.⁵³⁹

Hij vond zijn verlies in Goes onterecht. Er moest geen ingenieur afgevaardigd worden, maar een man zoals hij die een 'soldaat der regering dáár' geweest is.⁵⁴⁰ Met 'dáár' bedoelde hij dus Java en zo presenteerde hij zichzelf als een suikerfabrikant die min of meer de belangen behartigde van de Nederlandse overheid.

'Sedert dien tijd heb ik het landelijk stelsel bestudeerd in een groten voorraad boeken die daarover geschreven zijn en dit te midden van het volk waaronder ik mij dagelijks bewoog. Ik ben met eene gevestigde en diepe overtuiging in het vaderland teruggekomen. Ik zal door de pers en waar ik kan, dit stelsel [grondbezit Javaanse boer, pc] voorstaan en ik zal niet rusten voor dat ik de natie op dit punt overtuigd heb.'⁵⁴¹

Goes moest dus een man met kennis van koloniale zaken gebaseerd op praktische ervaring naar Den Haag zenden, want zonder het geld uit Indië zou er geen biels in Zeeland gelegd worden. Hij leek zich de nederlaag door Van Diggelen persoonlijk aan te trekken. Zo ergerde hij zich jaren later nog behoorlijk aan deze in zijn ogen malle en onbekwame kerel. Toen deze zei dat hij niet naar zijn achterban in Goes wilde gaan, want dat zou alleen maar 'pluimstrijking en vergoding' zijn, was Isaäc ervan overtuigd dat hij gewoonweg bang was om door zijn kiezers ter verantwoording geroepen te worden. Hij ging als parlementariër ook opschrijven hoe vaak Van Diggelen in de Kamer verscheen. Zo noteerde hij in 1862 dat hij hem gedurende enkele maanden alleen kort gezien had bij de debatten over de staatsspoorwegbegroting. Als 'de afgevaardigde uit Goes verschijnt spreekt noch stemt hij bij de begroting spoorweg – hoewel hij als deskundige daarvoor speciaal naar de Kamer gezonden was', aldus een hevig geïrriteerde Van de Putte. Hij hoopte dan ook gedurende zijn eerste parlementaire jaar dat Van Diggelen snel uit de Kamer zou vertrekken. Hij schreef zijn broer Jan dat hij al een betere kandidaat voor Goes op het oog had.⁵⁴²

Van de Putte was dan wel onstuimig de verkiezingen ingestapt, hij wist nu ook dat hij geduld moest hebben. In Nederland deden zich ontwikkelingen voor die de positie van de koloniale politiek in Den Haag een prominentere plaats zouden gaan geven. Volgens het boek *Oost-indische dames en heeren* van Ten Brink, waarin de Nederlandse lezer voorgelicht werd over de zeden en gebruiken van de Europese samenleving op Java, speelde de *Max Havelaar* voor de bevolking in het moederland een belangrijke rol. 'We hebben een grote verplichting aan Multatuli. Hij heeft bij de nederlandsche natie op nieuw het begrip doen gelden, dat het haar heilige plicht is, voor de zedelijke en stoffelijke

⁵³⁸ HTK 1866-1867, 20 juni 1867, 1215.

⁵³⁹ HTK 1862-1863, 4 december 1862, 363; Boels e.a., *Eer en fortuin*, 31.

⁵⁴⁰ HTK 1866-1867, 13 juni 1867, 1133.

⁵⁴¹ HTK 1862-1863, 28 mei 1863, 854(3).

⁵⁴² AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 10 november 1861, 4 mei 1862, 15 mei 1862, 24 juni 1862.

ontwikkeling van 't javaansche volk te waken – en niet alleen in theorie!⁵⁴³ Juist dit laatste gebeurde, want hoewel het publiek zijn boek heel positief ontving, werd er volgens Dekker op Java uiteindelijk niets ondernomen. Volgens de literatuurhistoricus Nop Maas had het ook niet anders kunnen gaan en had Multatuli gewoon te hoge verwachtingen van het concrete effect van een roman op korte termijn. De politiek had zoals wel vaker nu eenmaal zijn eigen agenda.⁵⁴⁴ Het was dan ook niet de impact van de Havelaar maar een concrete politieke beslissing in 1860 die de koloniale kwestie een meer uitgesproken politieke rol gaf. In de Kamer werd besloten om de suikercontracten uit te geven bij wet. De Commissie Umbgrove had onderzoek gedaan naar de uitgifte van de overeenkomsten, omdat veel onderhands geregeld werd. Nagenoeg alle contracten bleken door bemiddeling verkregen. Daar moest nu verandering in komen. De Staten-Generaal moest in het vervolg haar toestemming verlenen waardoor openbare mededinging gewaarborgd zou worden.⁵⁴⁵

Ook had de commissie Umbgrove de opdracht gekregen om de druk van de suikerindustrie en de gevolgen daarvan op de levens van de boeren en hun gezinnen onder de loep te nemen. De houding jegens Indië en bevolking was duidelijk aan het veranderen. De advocaat en redacteur van het *Bataviaasch Handelsblad* H.A. des Amorie van der Hoeven (1829-1897) en de latere medestander van Van de Putte in het parlement, P.A.S. van Limburg Brouwer (1829-1873), wonden er geen doekjes om en waren uitgesproken over de rol van de koloniale politiek in Den Haag. Zij zagen de politieke strijd tussen de 'staatkundige partijen' de jaren daarvoor zelfs enkel op koloniaal terrein.⁵⁴⁶ Misschien wat overdreven, maar in Nederland voelde het politieke establishment aan dat er in Indië veranderingen doorgevoerd moesten worden, wilde men van de kolonie de vruchten blijven plukken en Insulinde op de lange termijn kunnen behouden. Naast het ontvangen van de batige sloten ontstond er ook een notie van een morele plicht ten aanzien van Indië. Dat was niet alleen al gebeurd door uitgifte van de suikercontracten bij wet te regelen. Het onderzoek van Umbgrove droeg ook bij aan een mentaliteitsverandering van het koloniale bestuur. Zo werd in 1859 de pepercultuur, weliswaar overwegend gemotiveerd door de slechte resultaten bij de opbrengst, opgeheven. Om dezelfde reden werd besloten om de tabakscultuur, na afloop van de contracten, als gouvernementcultuur af te schaffen. In mei 1860 verdween tevens de dwang bij de theecultuur. De tijd leek rijp voor verandering en het gouvernement was al begonnen met de geleidelijke ontmanteling van het cultuurstelsel.⁵⁴⁷ Volgens de liberale *Arnhemsche Courant* bleven de behouders van het dwangstelsel zich dan ook tegen wil en dank tegen deze geesteshouding verzetten, want schreef de krant: 'de beweging op koloniaal gebied is nu eenmaal aan den gang: zij is niet meer tegen te houden.'⁵⁴⁸ Het waren overigens juist deze conservatieve voorstanders van behoud die volgens Kossmann de koloniale politiek prominent op de agenda gezet hadden. Vanuit een, volgens Kossmann waarschijnlijk onoprechte, sociale bezorgdheid vreesden ze dat na afschaffing van het stelsel de boer uitgebuit zou worden door de Europese ondernemers en de Chinezen. Ze dichtten de Javanen in deze discussie opeens grote kwaliteiten toe en de inheemse dorpelingen zouden zelfs 'in vele opzichten beter zijn dan wij'.⁵⁴⁹ Zo bood voor de conservatieven het cultuurstelsel aan de 'edele Javaan' bescherming tegen de westerse particulier en de 'vreemde oosterling', zoals de Chinezen officieel genoemd werden. Na hun vaste argument van het verlies van de batige sloten in het debat, meenden ze met deze nieuwe redenering van een 'sociale kwestie in Indië' nu eindelijk een antiliberaal strijdpunt gevonden te hebben. Ze zetten daarmee de koloniale politiek hoog op de lijst van onderwerpen na jaren van desinteresse in beide Kamers.⁵⁵⁰ Isaäk kwam dus op het goede moment terug in Nederland. In liberale kring, en zeker op het Binnenhof, was er behoefte aan

⁵⁴³ Ten Brink, *Oost-indische dames en heeren*, 207.

⁵⁴⁴ Nop Maas, *Multatuli voor iedereen (maar niemand voor Multatuli)* (Nijmegen 2000) 44-45.

⁵⁴⁵ De Jong, *Van batig slot naar ereschuld*, 49-50.

⁵⁴⁶ H.A. des Amorie van der Hoeven, 'De cultuur-wet', *De Gids* 26 (1862) 841; Van Limburg Brouwer, 'Koloniale kamerkout', 252.

⁵⁴⁷ P.J. Veth, 'De cultuur-wet', *De Gids* 30 (1866) 304-305.

⁵⁴⁸ *Arnhemsche Courant*, 10 maart 1866.

⁵⁴⁹ *HTK* 1866-1867, 25 juni 1867, 1283.

⁵⁵⁰ Kossmann, *De Lage Landen*, 235.

koloniale expertise, absoluut nu er in die jaren voor het reilen en zeilen in Indië binnen de politiek een grote belangstelling bestond.

Van de Putte zag voor zichzelf en zijn gezin al snel geen toekomst meer in Goes. Hij nam in het voorjaar van 1860 het besluit om naar Rotterdam te vertrekken, waar hij verwachtte bij een parlementaire 'vacature' veel meer mogelijkheden te hebben 'om er in te komen'. De kiezers zouden hem daar waarderen als koloniaal expert die de belangen van de vele handelaren en makelaars in koloniale waren in Rotterdam goed zou kunnen behartigen in de Kamer. Niet meer zijn familieachtergrond maar zijn ervaringen als koloniale ondernemer schoof hij vanaf nu naar voren. Daarnaast was Goes een enkelvoudig kiesdistrict waardoor er elke vier jaar maar steeds één zetel ter beschikking kwam. De kieswet schreef het meervoudige district Rotterdam voor om iedere twee jaar verkiezingen te houden omdat dat de periode was waarin de helft van de Kamer moest aftreden en de havenstad op dat moment twee zetels in de Kamer bezette. Rotterdam bood dus letterlijk dubbel zo veel kansen. Nog afgezien van eventuele tussentijdse verkiezingen, die tot dan toe in de havenstad vaker plaats gevonden hadden dan in Goes.

Bovendien voelde hij zich met zijn gezin in Zeeland in een isolement. In de zomer ging het nog wel, maar in de winter ervoer hij Zeeland en Goes als provinciaal en bekrompen. Zonder lid van de Kamer te zijn, vreesde hij in een onhoudbaar dagelijks leven te geraken. In Rotterdam was het daarentegen altijd goed, was zijn overtuiging, ook als er geen Kamerlidmaatschap zou zijn om het bestaan mee te vullen.⁵⁵¹ Blijkbaar had Van de Putte hoge verwachtingen van een leven in de bruisende havenstad aan de Maas, waar zich, vergeleken met de Zeeuwse provinciestad, een grote koloniale zakenwereld bevond. Vlak voor hun komst was Rotterdam in meerdere opzichten gemoderniseerd. Er waren parken en brede lanen aangelegd en ook op cultureel en sociaal gebied was er heel wat meer te beleven dan in Goes. Een dierentuin was geopend en de Rotterdamse schouwburg was in 1860 nieuw leven ingeblazen zodat de Hoogduitse Opera en het Hollandsch Toneel daar een bloeiperiode konden doormaken. Ook de Koninklijke Nederlandsche Yacht Club had enkele jaren daarvoor een fraai onderkomen gekregen en vooral deze prestigieuze vereniging droeg hij een warm hart toe.⁵⁵² Ofschoon hij toen al in Den Haag woonde, wilde hij in 1863 toch nog toetreden tot de Club. Hij was uiteindelijk naar de Hofstad gegaan om de Rotterdamse kiezers te vertegenwoordigen. In oktober van dat jaar werd hij echter met enig kabaal gedeballoteerd.⁵⁵³ Misschien dat een deel van de leden hem als oud suikerfabrikant niet goed genoeg vond om hem naast zich te dulden, hoewel hij al minister was. Hoe dan ook, hij leek er zich weinig van aan te trekken want hij zou regelmatig in de Club vertoeven. Van de Putte wilde niet in de laatste plaats om strategische redenen graag bij de Rotterdamse topklaag behoren.

Hij zag dus in Rotterdam niet alleen politiek meer kansen, maar ook op maatschappelijk en sociaal terrein verwachtte hij zich meer te kunnen ontplooiën in de stad van waaruit hij menigmaal als zeeman en koloniaal ondernemer vertrokken was naar Java. Zo gezien was het niet alleen een politiek en sociaal gemotiveerde keuze om naar Rotterdam te gaan, maar ook een emotionele, want Rotterdam was de stad die hij naast Goes het best kende. De twintig jaar daarvoor was hij als stuurman minder maanden per jaar op het vasteland van Nederland geweest dan op zee en in Indië. In de jaren vijftig kwam hij, zoals alle Indischgasten en hun gezinnen, zowat helemaal niet meer in Nederland. Als ze er waren, dan was Rotterdam altijd de stad die de Van de Puttes het laatst zagen als ze vertrokken. In de Boompjes, de haven in de binnenstad van Rotterdam waar de Oost-Indiëvaarders aanlegden, werd iedere keer na aankomst in Nederland gedebatteerd.

De familie Van de Putte trok in de zomer van 1860 dus naar bekend terrein, voor zover dat voor een gezin dat tot dan toe enkel op Java geleefd had, kon gelden. Maar het feit dat hij zich eerst probeerde te vestigen in Goes maar vrij snel zijn geluk ging beproeven in Rotterdam, geeft aan dat hij

⁵⁵¹ ASGR I.D Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 4 november 1859.

⁵⁵² T. de Nijs, *In veilige haven. Het familieleven van de Rotterdamse gegoede burgerij 1815-1890* (Nijmegen 2001) 50-51.

⁵⁵³ ASGR I.D Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 4 oktober 1863.

in 1860 zijn maatschappelijke positie in Nederland nog grotendeels moest vestigen. Sterke banden had hij nog nergens.

Verhuizing naar Rotterdam en verder in zaken

Van de Putte was nieuw en waarschijnlijk nog redelijk onbekend bij de gegoede Rotterdamse burgerij, waar hij gezien zijn economische welstand zeker bij hoorde. De familie Van de Putte verruilde in juli 1860 haar huis aan de Grote Markt in Goes voor een statig pand aan de Leuvehaven, de 'Rio Grande' van Rotterdam. Ze mengden zich zo meteen fysiek onder de upperclass. De stad was in het midden van de eeuw nog bescheiden van omvang waardoor iedereen elkaar kende. Een paar families zetten de toon waarvan de leden vaak ook nog met elkaar getrouwd waren. Tot 1855 leefden de rijken in de twee oeverdistricten in de Boompjes, Scheepsmakerhaven, Wijnhaven, Haringvliet en Nieuwehaven. Vanaf 1855 trokken echter enkele families, waaronder de Fransen van de Puttes, naar het exclusieve Leuvehavendistrict.⁵⁵⁴ De fraaie koopmanshuizen waren in deze nieuwe wijk alleen voor de zeer vermogenden betaalbaar. De panden bezaten een hoge benedenverdieping die in de regel gebruikt werd als pakhuis en kantoor. Op de eerste verdieping bevond zich over de gehele breedte van het huis de zaal, waarachter het trappenhuis, de keuken en de huishoudkamer lagen. Daarboven bevonden zich de slaapvertrekken en op de zolder waren onder andere de dienstbodenkamers. De familie Van de Putte had uiteraard personeel: drie meiden, een knecht en een juf voor de kinderen. Volgens broer Jan was het huis overigens 'allerliefst' ingericht, een adjectief wat in die context nu spottend kan overkomen, maar waarmee destijds in de regel aardig of mooi bedoeld werd.⁵⁵⁵

Een prachtig huis en een groot vermogen alleen verzekerden iemand geen directe en zeker geen volledige acceptatie binnen de gegoede burgerij. De puissant rijke joodse ondernemer Lodewijk Pincoffs (1827-1911) zou de uitsluiting uit deze groep ervaren.⁵⁵⁶ Hij was zeer succesvol en rijk geworden in de handel, maar Pincoffs ontbeerde sociaal en cultureel kapitaal. Het ontbrak hem aan acceptatie binnen het sociale netwerk van de gegoede burgerij. De Rotterdamse burgerlijke bovenlaag zag hem volgens de historicus Thimo de Nijs als een parvenu. Vergelijken we nu de achtergrond, de sociale omstandigheden en de ambities van Pincoffs en Van de Putte met elkaar, dan vertoonden de levens van beide mannen opvallend veel overeenkomsten. Van burgerlijke komaf, maar zonder academische opleiding rijk geworden door het ondernemerschap, waren ze allebei politiek en sociaal-maatschappelijk zeer actief. Het lijkt dan ook voor de hand te liggen, dat als de Rotterdamse burgerij Pincoffs als een parvenu zag, Van de Putte ook met het predicaat van 'nouveau riche' door het leven ging. Volgens de gedachtegang van De Nijs is het verleidelijk om de sociale en maatschappelijke activiteiten van de kersverse Rotterdammer Van de Putte te interpreteren als het vergaren van sociaal en cultureel kapitaal om, net als Pincoffs, binnen de kleine kring van Rotterdamse gegoede burgers geaccepteerd te raken.

Zeker is dat suikercontractanten geen goede naam in Nederland hadden en als nieuwe rijken gezien werden. Er werd waarschijnlijk daarom het nodige kabaal gemaakt bij de ballotage van Van de Putte voor de Yacht Club. Hij kon daarentegen tegen de Clubleden, die bezwaar maakten tegen zijn lidmaatschap, inbrengen dat zijn vader tot 1859 negen jaar lid was geweest van de Provinciale Staten in Zeeland. En dat deze in 1860 al weer één jaar plaats nam op de banken van de Eerste Kamer, een lidmaatschap dat voor prestige zorgde. Tevens kwam vader Jan voor op de lijst van 52 mannen die als hoogstaangeslagenen voor de directe belastingen in Zeeland door het leven gingen. In dit rijtje stond

⁵⁵⁴ Maureen Callahan, *The harbor barons: political and commercial elites and the development of the port of Rotterdam, 1824-1892 Volume I* (Ann Arbor 1981) 271-273; J.A.A. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 7 november 1859.

⁵⁵⁵ De Nijs, *In veilige haven*, 222, 224; *ASTGR* J.A.A. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 25 september 1860; De Jong, 'Het is in Holland en Indië een beroerde boel', 102.

⁵⁵⁶ De Nijs, *In veilige haven*, 13.

de oude heer niet onderaan maar bezette plaats 29.⁵⁵⁷ Waarschijnlijk kon Van de Putte criticasters in Rotterdam echter, door zijn provinciale achtergrond en zijn verleden in de suiker, moeilijk van de gedachte afbrengen dat hij een nouveau riche of parvenu was. Enkele sinds generaties welgestelde families wilden nieuwkomers zonder 'oud geld' buiten hun kring houden. Toch leek hij met de keuze voor Rotterdam een stad gekozen te hebben die goed bij hem paste. Zo was het niet veraf gelegen Den Haag volgens de cultuurhistoricus J.H. Furnée een 'stad van weelde', waar fabrikanten geen hoofdrol speelden en waar het stadsbestuur de leus bezigde: 'Te Rotterdam wordt fortuin vermeerderd, te Amsterdam beheerd en te 's-Gravenhage verteerd.'⁵⁵⁸ Volgens historicus Paul van de Laar had Rotterdam, naast de gevestigde families met hun bedrijven, een behoorlijk aantal ondernemers met een grote geldingsdrang, zoals Pincoffs, in haar gelederen. De omschrijving parvenu stond zowaar als metafoor voor de stad zelf, door haar transformatie van provinciestad tot handelsmiddenpunt.⁵⁵⁹ Als Isaäc dan toch als een parvenu gezien werd – Cremer, de eigenaar van Pandji, had hem op Java al zo genoemd - dan zou hij ook goed gedijen in het Rotterdamse. Misschien had hij door zijn keuze voor de havenstad wel van de nood een deugd gemaakt die zich ruim zou gaan uitbetalen. Zijn politieke ster zou daar snel rijzen, met name door mannen als Pincoffs.

Pincoffs had ondanks zijn achtergrond een groot aanzien en wees met zijn activiteiten velen de weg. Het is goed mogelijk dat zijn economische activiteiten Isaäc bevestigden in enkele van zijn keuzes. Zo vormde Pincoffs vanaf 1849 een zakelijk duo met S. Kerdijk, dat tot 1857 samen vooral in de meekrap en de garancine zijn geld verdiende.⁵⁶⁰ Met name de Zeeuwse en Zuid-Hollandse zeekleigebieden namen al eeuwen in de meekrapteelt een internationaal belangrijke positie in. De wortel van de meekrapplant bevatte de ingrediënten die nodig waren om de kledingfabrikanten van de broodnodige kleurstoffen te voorzien. Begin negentiende eeuw was de vraag zelfs zo groot dat het lonend was om te investeren in de uitbreiding van de productie. Franse apothekers ontwikkelden met behulp van zwavelzuur garancine, een vele malen geconcentreerder product dan het oorspronkelijke meekrappoeder. De kleurkracht van 35 kilo van het nieuwe chemische product kwam overeen met die van 100 kilo meekrap. Voor de kapitaalachtige elite werd het in die jaren een gangbare belegging of investering en deze vormde een belangrijke groep financiers van de garancinefabrieken.⁵⁶¹ Van de Putte besloot in 1860 om samen met zijn broer Jan in Goes een onderneming te starten. In april van dat jaar deden ze een verzoek om een door hen opgekochte alcoholfabriek te mogen inrichten als een garancine-onderneming.⁵⁶² Jan was overigens al bekend op het terrein van de meekrapteelt. Hij was tussen 1855 en 1857 administrateur en secretaris van de 'Maatschappij van verbeterde meekrapbereiding in Zeeland' geweest. Hij had vader Jan in beide functies opgevolgd en het zal hem toen niet ontgaan zijn dat de garancineurs goede zaken deden.⁵⁶³ De stap in de fabricage van garancine was dus enigszins vertrouwd.

Het begin van het avontuur van de twee broers was echter moeizaam. De productie van de fabriek viel tegen, want technische mankementen konden niet snel opgelost worden, waardoor ze in hun ogen in mei 1861 slechts het ridicule aantal van vijf vaten per week haalden. Twee maanden later leek hij al spijt te hebben van het garancine-avontuur. Hij speelde met de gedachte om de zaak weer te verkopen, maar omdat dat verlies zou opleveren, zagen Isaäc en Jan daar meteen weer vanaf. Ondanks de productieproblemen en de overweging om uit de garancine te stappen, leek het vertrouwen van de twee broers om er goed geld in te kunnen maken met deze moeizame start toch

⁵⁵⁷ *Goessche Courant*, 3 mei 1860.

Hij betaalde jaarlijks f.1108,71.

⁵⁵⁸ J.H. Furnée, *Plaatsen van beschaafd vertier* (Amsterdam 2012) 46.

⁵⁵⁹ P. Th. van de laar, 'Pincoffs. Van succesvol koopman tot fraudeur', *De Negentiende Eeuw* 28ste jaargang nummer 1 (2004), 32.

⁵⁶⁰ Oosterwijk, *Vlucht na Victorie*, 39.

⁵⁶¹ H.W. Lintsen (red.), *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van de moderne samenleving 1810-1890 Deel IV. Delfstoffen, machine- en scheepsbouw, stoom, chemie, telegrafie en telefonie* (Zutphen 1993) 233.

⁵⁶² *Goessche Courant*, 19 april 1860.

⁵⁶³ *AStGR* J.A.A. Fransen van de Putte aan I.D. Fransen van de Putte, 1 juni 1856.

niet te verdwijnen. Ze speelden zelfs met de gedachte om de fabriek 'De Stad Goes' van hun concurrent over te nemen. De arts C.A. van Renterghem was in de problemen gekomen door het in de jaren vijftig strikte milieubeleid in Goes. Het zwavelzuur werd door de fabrieken geloosd in het riool dat uitkwam in de stadsgracht. Het water ging door het zuur gisten en produceerde een enorme rotte eierenlucht. Nergens werd hiertegen echt actie ondernomen, uitgezonderd in Goes. In 1858 werd Van Renterghem zijn vergunning ontnomen en in 1861 was hij dan ook nagenoeg failliet.⁵⁶⁴ De arts probeerde het vege lijf te redden door Van de Putte om een lening van 10.000 gulden te vragen. Mogelijk had Van Renterghem de hoop dat Isaïc coulant zou zijn en hem uit de brand zou helpen als wederdienst voor de openlijke steun aan de kandidatuur voor de verkiezingen in augustus 1859. De arts was één van de vier mannen die de kiezers had opgeroepen om niet op Van Diggelen maar op Van de Putte te stemmen. Broer Jan wilde Van Renterghem wel helpen door de fabriek over te nemen en de arts vervolgens directeur te maken of het bedrijf aan hem te verhuren. Isaïc liet zich daarentegen na enig wikken en wegen niet vermurwen en vond Van Renterghem een zwakke ondernemer die te weinig van zijn bedrijf maakte. Hij vroeg zich hardop af waarom hij risico zou nemen om zo'n zwakke man te helpen en daarnaast een concurrent in het zadel te houden.⁵⁶⁵ Hij ging met zijn broer overleggen voor welke prijs ze de nieuwe fabriek konden overnemen, want hij verwachtte betere tijden en wilde het risico wel nemen. In 1862 zag Van de Putte vreemd genoeg in de garancinefabricage, ondanks de slechte resultaten tot dan toe, zowaar nog een grote toekomst. Het leek hem zelfs wel wat voor André, als deze door fysieke omstandigheden naar Nederland moest terugkeren, om garancineur op één van hun fabrieken te worden. Door de lage prijs kon hij de koop dan ook niet weerstaan.⁵⁶⁶ Het gevoel voor zaken liet hem hier echter in de steek. De broers bleken, ondanks hun reserves, toch nog te enthousiast over de vooruitzichten want een paar jaar later ging het met de ondernemingen nog steeds niet goed en Isaïc was ze toen daarom liever kwijt dan rijk.⁵⁶⁷ Uiteindelijk beëindigden ze, in Goes bekend als Fransen van de Putte en co, pas anderhalf decennium later hun garancine-avontuur toen ze in 1877 de poorten van hun fabrieken sloten. Isaïc behield wel nog vertrouwen in de meekraphandel, maar ook dat was een misrekening. In 1879 moest hij verlies op de meekrap goed maken door op het juiste ogenblik vijftigduizend gulden aan Russische aandelen te verkopen.⁵⁶⁸

De beide broers werkten al die jaren samen op zakelijk gebied, waarbij Jan de dagelijkse gang van zaken regelde en Van de Putte vooral investeerde. Zo nam Jan meteen de belangen van Isaïc waar na het overlijden van Jacques in september 1859. Hij overlegde met Jacques' weduwe Lucie Ihle over de twaalfduizend gulden die de jongste broer nog schuldig was aan Isaïc. Jan vond dat hij Isaïc deze zaak niet kon laten bepleiten gezien de situatie. Maar hij moest er ook niet bij inschieten, zeker daar hij zo goed voor Jacques was geweest. Overigens speelde ook nog de mogelijkheid van een eventuele erfgenaam, want het was rond de begrafenis nog niet duidelijk of Lucie Ihle nu wel of niet zwanger was.⁵⁶⁹

Jan en Isaïc hadden veruit het meest stabiele karakter van de vier broers. André joeg, ook in Indië, veel mensen tegen zich in het harnas en Jacques was tot aan zijn vroege dood altijd een losbol geweest. Isaïc bouwde in zaken dan ook met name op zijn oudste broer. Een samenwerking die hij niet alleen aanging om Jans persoonlijkheid. Het partnerschap bood hem nog een ander groot voordeel, want Jan had Goes, in tegenstelling tot de anderen, van wie Isaïc en André naar zee waren gegaan, nooit verlaten en had daardoor veel contacten in het Zeeuwse. De jongere broers kwamen vrij snel terecht op Java, maar Jan leidde een minder avontuurlijk leven en werd in zijn vaders kantoor opgeleid als penningmeester en administrateur. Later bleek dat hij zich door deze 'keuze' tekort gedaan voelde en hij had hierover zijn hart gelucht bij Isaïc. Hij schreef dat hij zich door hun

⁵⁶⁴ Lintsen, *Geschiedenis van de techniek in Nederland*, 237.

⁵⁶⁵ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 2 mei 1861; 14, 22 en 24 juli 1861.

⁵⁶⁶ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 28 oktober 1862, 5 november 1862, 7 november 1862.

⁵⁶⁷ Ibidem, 6 november 1865.

⁵⁶⁸ Ibidem, 19 en 27 augustus 1879.

⁵⁶⁹ AStGR J.A.A. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 8 oktober 1859.

vader gedwongen had gevoeld om in Goes te blijven en dat hij zijn opleiding en bestaan in het stadje veel te beperkt had gevonden. Een verwijt dat vader Jan onterecht vond, want hij had ook met zijn oudste zoon het beste voor gehad. In Goes waren volgens hem genoeg mogelijkheden om carrière te maken. De oude heer vond bovendien, niet onverwacht gezien zijn karakter, dat kinderen altijd voor alles dankbaarheid moesten tonen aan hun leermeesters en hun ouders.⁵⁷⁰

Broer Jan werd wel heel actief in Goes en hij lijkt zich in de loop van de jaren verzoend te hebben met deze levensloop. Zo maakte hij er het beste van en werd lid van de gemeenteraad, diaken van de Hervormde gemeente, lid van de schutterij, directeur van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en de plaatselijke Maatschappij voor de Stoom- en Zeilvaart. In 1865 werd hij ook gekozen tot wethouder en hij zou lange tijd zijn bezigheid vinden in de armenzorg. Toen Isaïc jaren later aan een diner deelnam met politieke kopstukken en de Prins van Oranje, schreef hij Jan letterlijk dat dat echt zijn 'dingetje' zou zijn geweest.⁵⁷¹ Jan verkeerde blijkbaar graag tussen leden van de bestuurlijke elite.

Jan was dus zeer bekend met allerlei zaken in en rond Goes en zijn broer plukte daar de vruchten van. Hij kreeg vaak de vraag van Isaïc om commercieel interessante belangen na te gaan. Zo vroeg hij aan Jan om te gaan kijken naar Zeeuws land ter waarde van 100 tot 140.000 gulden en ruim een maand later: 'ik blijf u op land attenderen.' Ook dacht Isaïc op een gegeven moment dat door de politieke toestand in het buitenland de effecten laag in waarde zouden gaan staan, waardoor hij een grote slag zou kunnen slaan. Oostenrijkse staatsschuldbrieven, de zogenaamde metallieken, en aandelen van de Javabank en het spoorwegmaterieel hadden zijn interesse, naast Russische, Amerikaanse, Spaanse en Pruisische effecten.⁵⁷² Hij was overigens niet de enige. Het waren in die jaren gewilde beleggingen bij Nederlandse vermogenden. Volgens de in Den Haag in 1860 residerende Britse gezant Sir Francis Napier (1819-1898) stonden mannen als Van de Putte bij in Europa uitgeschreven staatsleningen vooraan en zou alleen al in Oostenrijkse fondsen Nederlands kapitaal ter waarde van 60 miljoen pond weggezet zijn.⁵⁷³

Weer dichterbij huis had hij belangstelling in land bij Hoedekenskerke, waar hij een hofstede kocht waarover hij in 1878 zei er nog veel plezier van te hebben. In de zomer van 1861 was hij erg geïnteresseerd in onroerend goed. Hij was ervan overtuigd dat hypotheek de beste belegging waren, als land voor een goede prijs verkregen kon worden.⁵⁷⁴ Genoeg plannen, maar uiteraard werd niet alles uitgevoerd. In november 1861 bezat hij land in Zuid Beveland ter waarde van 25.000 gulden. Ook had hij 150.000 gulden geïnvesteerd in de garancinefabriek in Goes. Daarnaast had hij effecten (f.160.000,=), een hypotheek lening aan derden (f.70.000,=), leningen aan Luteijn (f.25.000,=), aandelen in assuranties (f.25.000,=) en diverse actiën in Indië (f.15.000,=). Verder bezat hij ook nog niet verkochte tabaksondernemingen op Java. Soekowono moest f.150.000,=, Djelboek f.300.000,= en Tamanan nog f.50.000,= opbrengen. Daarnaast had hij nog f.250.000,= tegoed van zijn broer André voor Pandji. En er was nog 'zeilende tabak in avans' ter waarde van f.50.000,=. Deze bedragen telden op tot in totaal f.1.070.000,=.⁵⁷⁵ Zo is hij ook op financieel gebied de geschiedenis ingegaan. Na terugkeer in Nederland zou hij namelijk precies dit vermogen van 1.070.000 gulden bezitten, een bedrag dat recent nog achter zijn naam opdook maar dat had hij dus zeker niet cash ter beschikking.⁵⁷⁶ De ruime miljoen was opgesplitst in allerlei bezittingen en investeringen. Daarnaast is de 500.000 gulden, die hij voor Pandji gekregen had, in deze opsomming niet verwerkt. Er werd met grote geldbedragen geschoven en de zaken namen inmiddels zulke grote vormen aan dat Isaïc aan zijn broer Jan voorstelde om een penningmeester in dienst te nemen, ook voor de tabakszaken.

⁵⁷⁰ AStGR J. Fransen van de Putte aan I.D. Fransen van de Putte, 30 augustus 1856.

⁵⁷¹ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 10 februari 1877.

⁵⁷² AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 28 januari; 6, 10 en 14 maart; 5 mei 1861.

⁵⁷³ J.C. Boogman, 'De Britse gezant Lord Napier over de Nederlandse volksvertegenwoordiging (in 1860)', *BMHG* 71 (1957), 189.

⁵⁷⁴ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 30 mei; 14 juni en 29 juli 1861, 18 februari 1878; *Goessche Courant* 27 mei en 13 juni 1861.

⁵⁷⁵ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 4 september 1861.

⁵⁷⁶ http://www.parlement.com/id/vg09ll0s6rz8/i_d_fransen_van_de_putte

Waarschijnlijk is hun keuze op de Rotterdamse verzekerings- en handelsagent Havelaar gevallen, via wie jarenlang veel financiële overdrachten liepen.⁵⁷⁷

Van de Putte nam risico's en investeerde grote bedragen in aandelen, nieuwe bedrijven en land. Eind 1877 bezat hij zelfs twintig verschillende soorten aandelen, variërend van eigen bodem zoals Amsterdamse loten, tot aandelen uit Rusland en in de Zuid-Italiaanse spoorwegen.⁵⁷⁸ In 1862 kocht hij een stuk grond in Hoogvliet, een financiële transactie die volgens zijn eigen enigszins dramatische woorden als een molensteen op zijn bezittingen zou rusten.⁵⁷⁹ Hoogvliet werd geen succes en meer zat tegen. Hij had de nodige zorgen over de Oostenrijkse schuldbrieven, de zogenaamde metallieken, die hij gekocht had en zijn Amerikaanse effecten bevielen al helemaal niet. Hij had naast de metallieken ook Illinois effecten aangeschaft en dat was op dat moment in zijn ogen duidelijk 'vuile Yankees troep'.⁵⁸⁰ Hij belegde grote sommen geld en waagde veel. Van de Putte investeerde onder andere op basis van verwachte resultaten van de opbrengsten van de tabak op Java. Deze tabakszaken handelde hij af met Van Hoboken die door de ontwikkelingen in de zeevaart zijn belangen verlegd had. De tweede generatie van de Rotterdamse redersfamilie had met haar financiële input gezorgd voor een grote expansie van de tabaks- en suikerindustrie in de Oosthoek van Java, waar ook de ondernemingen van Van de Putte deel van uitmaakten.⁵⁸¹ In 1861 stelde hij zijn voormalig werkgever voor dat zij 'meer tabak krijgen' en dat zij het geld daarvoor aan hem voorschoten tegen vijf procent rente. Van Hoboken kreeg vervolgens eenzelfde vijf procent van de opbrengst en zou vier procent aan Van de Putte betalen als zij bij hem in het krijt stonden. Hij gunde Van Hoboken twee procent commissie. Isaäc waardeerde betrouwbare zakenpartners en stelde zich dan ook fideel op. Zo werden alle tabaksoogsten onderweg naar Nederland 'met het oog op onze relaties met Havelaar' bij dit Rotterdamse kantoor verzekerd. Het kantoor van Havelaar leende Van de Putte vaak sommen geld waardoor hij zich, waarschijnlijk uit loyaliteit, verplichtte alle vrachten in Rotterdam te verzekeren.⁵⁸² De relatie met Van Hoboken bestond al sinds zijn jeugd en het wederzijds vertrouwen hield lang stand. Zo verkocht de oud-rederij onder andere in 1879 nog 1362 pakken Soekowono tabak.⁵⁸³

Maar de zaken liepen in 1862 niet zoals gehoopt. De aandelen van de Javabank wilde hij na tegenvallende resultaten verkopen en zijn actiën spoorwegmaterieel deed hij snel van de hand. De ruim 3.000 gulden die dat opleverde, werden teruggeboekt naar het huishoudboekje. Daarnaast baarden de zaken in de garancinefabricage en de aandelen hem steeds meer zorgen waardoor vooral de hoop op de tabak gevestigd was die veel goed moest gaan maken. Maar ook in de tabak ging het niet florissant, want de prijzen fluctueerden begin jaren zestig nogal. De kwaliteit werd in de eerste plaats bereikt door het wel of niet slagen van het volledige productieproces, maar zeker ook door de omstandigheden gedurende het transport. Hopen was het altijd dat de tabak 'uitmuntend droog' gelost werd en dat de opzieners er geen 'opveegsel', een soort afvalgruis, bij gestopt hadden. Deze praktijk was door Van de Putte vanaf 1857 dan ook uitdrukkelijk verboden.⁵⁸⁴ Maar al zou hij het willen, Isaäc kon niet alles in goede banen leiden. In de tijd tussen de aanplant en de verkoop op de veiling kon de natuur behoorlijk wat roet in het eten gooien. Zoals een transport dat vastliep met een onderverzekerde lading. Arriveerde de tabak eindelijk in Nederland dan werd deze op de veiling getaxeerd en de prijs vastgesteld. Dan pas wist een ondernemer wat de opbrengst was. 'Ik ben benieuwd hoe de tabak er uit ziet en wat de markt doet, want wij weten dat er nog geen ordentelijke dek [dekkraacht: geeft aan hoeveel sigaren uit een hoeveelheid tabak vervaardigd kunnen worden, pc]

⁵⁷⁷ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 17 februari 1861, 12 maart 1867.

⁵⁷⁸ Ibidem, 28 november 1877.

⁵⁷⁹ Ibidem, 4 augustus en 14 oktober 1862, 12 maart 1867.

⁵⁸⁰ Ibidem, 14 maart 1861, 6 september 1861.

⁵⁸¹ U. Bosma, 'Het cultuurstelsel en zijn buitenlandse ondernemers. Java tussen oud en nieuw kolonialisme', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 2 (2005) nr.2, 19.

⁵⁸² AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 10 december 1861.

⁵⁸³ Ibidem, 4 juli 1879.

⁵⁸⁴ Ibidem, 29 oktober 1867.

aan de markt is geweest.⁵⁸⁵ De prijs werd natuurlijk ook bepaald door wat de concurrentie aanbod.⁵⁸⁶

Begin jaren zestig ging het zakelijk minder. Van de Putte had al veel geld verdiend op Java. Hij had de beste jaren in de suiker en de tabak meegemaakt met recordprijzen op de wereldmarkt. Ook zijn ondernemingen, zoals Pandji, had hij met grote winst verkocht. Hij kon een verlies hier en daar dan ook wel hebben: aandelen die niet aan de verwachte koersstijgingen voldeden, garancinefabrieken die nooit winstgevend werden en in 1862 een avontuur in katoen en lommen dat niet voorspoedig afliep. In deze laatste zaken was hij met J.J. van Limburg Brouwer gestapt. Deze had in 1861 de Nederlandsch-Indische katoenmaatschappij opgericht die volgens Van de Putte als een beweging in de 'geest van de Manchester maatschappij ter bevordering van de katoenteelt' moest gaan functioneren. Waarschijnlijk bedoelden de beide ondernemers hiermee dat ze navolging wilden geven aan de economische ideologie van de 'Manchester school', zo genoemd omdat het centrum van de katoenteelt in deze Britse stad lag. Volgens deze leer moest vrijhandel leiden tot economische integratie op wereldschaal. De katoenindustrie was in deze theorie daarvan de oervorm, want dankzij de katoenindustrie werden werelddelen met elkaar verbonden. Katoen uit Amerika werd verwerkt in Engeland en uiteindelijk afgezet in Azië.⁵⁸⁷ Van Limburg Brouwer liet er geen gras over groeien en ging op zoek naar de beste methoden en plekken om het katoen te verbouwen. Het district Demak op Java was een optie, maar ook op de buitenbezittingen Celebes en Sumatra ging hij de mogelijkheden in ogenschouw nemen. In Kediri, Palembang en Demak werd gestart en in het laatste genoemde gewest had de maatschappij een jaar na haar oprichting twee honderd bouw met New Orleans katoen beplant. Een brief van de resident van Palembang in Sumatra bracht voor hen goed nieuws in 1864. De voor hen 'uitmuntende' bestuurder beschreef blijkbaar de gunstige natuurlijke omstandigheden voor de katoenteelt, die volgens Van de Putte voor 'Van Limburg Brouwer en voor de maatschappij een toekomst geven.'⁵⁸⁸ Het leek er overigens wel op dat hun idee van vrijhandel op wereldschaal in de loop van de tijd op de achtergrond geraakt was. Van Limburg Brouwer wilde namelijk ook met weefstoelen in Indië aan de slag. Hij hoopte op een nieuwe volwaardige industrie in de Oost, waarin de Javanen met de 'snelspoel' zouden leren omgaan. De wereldwijde economische integratie was hier natuurlijk niet mee gediend en Van Limburg Brouwer wist ook dat hij hiermee de textielfabrikanten in Twente tegen de haren in zou strijken. Deze hadden geen behoefte aan concurrentie uit Indië en die kwam er uiteindelijk ook niet. In 1866, toen de katoenprijzen niet gunstig waren, hield de katoenonderneming alweer op te bestaan. Pogingen van beiden om door de lommenhandel nog een voet aan de grond in textielzaken te krijgen, liepen snel vast. Op Java bleken de afgedragen kleren van een te slechte kwaliteit voor de handel en papierfabricage.⁵⁸⁹

Van de Putte investeerde en verkocht zaken na zijn terugkeer in Nederland. In 1859 was hij begonnen zijn ondernemingen op Java te koop aan te bieden. Nu hij ging verkopen, kon hij zijn hypotheekschuld, waarschijnlijk bij Van Hoboken, gaan inlossen. Hij gaf eerst zijn broer André de mogelijkheid Pandji te verwerven. Zijn vraagprijs zou 800.000 gulden voor derden zijn. Zijn broer bood hij het aan voor 750.000 gulden waarvan deze dan 500.000 cash moest betalen. De rest kon

⁵⁸⁵ Ibidem, 19 augustus 1863.

⁵⁸⁶ Ibidem, 1 september 1861, 9 maart, 15 maart, 1 en 5 april, 7 mei en 3 juli, 14, 16, 21 en 24 oktober 1862.

⁵⁸⁷ H.W. Lintsen (red.), *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890. Deel III. Textiel. Gas, licht en electriciteit. Bouw* (Zutphen 1993) 13; AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 12 oktober 1861.

⁵⁸⁸ GAR Collectie H. Muller, inv.nr. 278, I.D. Fransen van de Putte aan H. Muller, 14 april 1864.

De heer Gramberg spreekt in 1868 in een vergadering van het Indisch Genootschap over de vruchtbare bodem van Palembang, met name voor de katoenteelt.

Indisch Genootschap, Algemene vergadering van 24 maart 1868, 65.

⁵⁸⁹ AStGR J.J. van Limburg Brouwer aan I.D. Fransen van de Putte, 24 april, 14 september, 20 oktober en 10 november 1862, 5 oktober 1863, 6 januari 1864, september 1866; 'Ons koloniaal stelsel en de Nederlandsch-Indische katoenmaatschappij', *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* jaargang 4 deel 1 (1866), 122; *HTK* 1861-1862, 24 juni 1862, 903.

onder andere via een aflossing van 50.000 gulden per jaar.⁵⁹⁰ De verkoop van de onderneming aan André vond overigens voor Isaïc op het juiste moment plaats. In 1858 deden in Den Haag de verhalen de ronde dat door voorgenomen hervormingen de suikercultuur minder winstgevend zou worden voor de contractanten.⁵⁹¹ Van de Putte zat het echter weer mee. Hij had grote winsten gemaakt en een goede prijs van zijn broer André gekregen. Later werd gezegd dat Isaïc, met een winst van 200 duizend gulden, goed verdiend had aan zijn naaste familielid. Het is niet helemaal duidelijk in hoeverre hij het gevoel had dat hij zijn broer te veel gevraagd had. Hij berekende derden 50.000 gulden meer zonder betalingsregeling en s'Jacob had hem geschreven dat Pandji veel meer waard was dan Gayam. Isaïc nam de zaken voor de eigenaar waar en Gayam had 625.000 gulden opgebracht. 'Welk eene enorme som. Wat is naar die maatstaven Pandji wel waard, mij dunkt 1,5 miljoen in verband tot den lopenden duur van het contract.'⁵⁹² Deze berekening van s'Jacob, realistisch of niet, kan bij Isaïc een eventueel schuldgevoel over een grote winst over de rug van zijn broer verkregen, weggedrukt hebben.

Loudon was, ondanks de zakelijke spanningen, wel zo sportief om hem met het succes te feliciteren. Hij moest toegeven dat Van de Putte een goede neus voor de suikerzaken bezat, wat hij zelf al die jaren ontbeerd had.⁵⁹³ In verhouding tot de zeven en halve ton die Van de Putte gekregen had, moet de 80.000 gulden, die Loudon voor zijn deel ontvangen had, ook nog eens na taxatie door Van de Putte zelf, achteraf beslist erg tegengevallen zijn. Niet van harte, maar eer wie eer toekomt, moet Loudon ondanks alles toch gedacht hebben. Zover bekend heeft nooit iemand Isaïc de grote winst van de verkoop van Pandji voor de voeten geworpen. Wel verweet een suikerondernemer hem opportunisme op financieel gebied, gekoppeld aan zijn politieke ambities, na zijn repatriëring. Deze rekende hem het verloochenen van zijn Indische verleden aan. Eerst had Van de Putte zelf geprofiteerd van de suikercontracten binnen het cultuurstelsel en nu hij zijn schaapjes op het droge had, wilde hij het stelsel ontmantelen, aldus het commentaar van zijn oud-collega.⁵⁹⁴ Noemde Multatuli hem een 'Javase rijkworder', vanuit zijn eigen liberale gelederen was er later een kritische noot met betrekking tot zijn politieke aspiraties. De liberaal S. van Houten liet zich eens ontvallen dat hij het gevoel had dat Van de Putte alleen in de rijen der liberalen optrad om liberale steun voor zijn plannen te krijgen. Meer recent had Reinsma de indruk dat hij zich 'in de grote politieke problemen van het moederland meer liet leiden door het beginsel van opportuniteit dan van de leer'.⁵⁹⁵ Maartje Janse concludeerde in navolging van Janny de Jong dat hij een 'pragmaticus bij uitstek was, niet vrij van opportunisme'.⁵⁹⁶ Dit laatste was hij ongetwijfeld. Om zaken te kunnen doen in Indië was aanpassing, zoals aan het *magang*stelsel, onontkoombaar. Verderop zal blijken dat zijn opportunisme grenzen kende en dat niet alleen zijn bedrijfswinsten belangrijk voor hem waren maar de belangen van de inheemse boer en zijn gezin hem ook aan het hart gingen.

Niet alleen Pandji werd verkocht. Ook de tabaksondernemingen Soekowono, Tamanan en Djelboek werden in de jaren daarna van de hand gedaan. Tamanan was al enige tijd op papier in het bezit van André. Soekowono, dat hij samen met Lorentz bezat, werd gesplitst en Van de Putte behield het noordelijk deel, wat broer Jan een jaar later al van hem overnam. Soekowono had hij als appeltje voor de dorst willen behouden. Waarschijnlijk om als koloniaal expert in de politiek het verwijt van belangenverstrengeling voor te zijn, deed hij de onderneming over aan zijn broer, maar helemaal duidelijk is de reden van verkoop niet. In 1862 verkocht hij vervolgens zijn deel van Djelboek aan mede-eigenaar L.A. Schiff, die hierover opgelucht moet zijn geweest. Niet lang daarvoor

⁵⁹⁰ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 4 november 1859.

⁵⁹¹ AStGR J.P. Cornets de Groot van Kraayenburg aan I.D. Fransen van de Putte, 6 september 1858.

⁵⁹² AStGR F. s' Jacob aan I.D. Fransen van de Putte, 6 mei 1858.

⁵⁹³ Idema, 'Fransen van de Putte op Java', 315-316.

⁵⁹⁴ F. Junius van Hemert, *De uitbesteding van suikercontracten op Java door I.D. Fransen van de Putte* (Amsterdam 1860) 8-9.

⁵⁹⁵ R. Reinsma, 'Sociaal-economische denkbeelden van Fransen van de Putte', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 70 (1957) 64-65.

⁵⁹⁶ M. Janse, *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam 2007) 200, De Jong, *Van batig slot tot ereschuld*, 178.

namelijk had Schiff aan Van de Putte om duidelijkheid gevraagd. In hun overeenkomst stond enkel de belofte dat pas na geconstateerde tevredenheid over de gang van zaken op de onderneming het tot een eigendomsoverdracht zou komen. Schiff wilde meer zekerheid, ook vanwege de mogelijkheid van een eventueel overlijden van Van de Putte.⁵⁹⁷ Hoewel de bedrijven niet meer op zijn naam stonden, had Isaïc er wel nog alles mee te maken. Hij deed jaren na zijn terugkeer in Nederland nog steeds zaken in de tabak.

Op kuur

De gezondheid van Lucie en Isaïc had flink te lijden gehad op Pandji. Lucie had daarnaast problemen met haar ogen en hoopte in Utrecht in het kort daarvoor opgerichte (1858) 'Nederlands gasthuis voor ooglijders' door professor F.C. Donders geholpen te kunnen worden. Isaïc had, met name door de tropische omstandigheden op Java, veel lichamelijk ongerief gekend. Maar vooral hoofdpijnen, die niets met de natuurlijke omstandigheden in Indië te maken hadden, waren zeer belastend, want ze stonden zijn werkzaamheden voortdurend in de weg. Met grote regelmaat had hij heftige aanvallen te verduren die hem soms lange tijd aan bed kluisterden. Op 10 februari 1871 schreef hij aan zijn vriend Hendrik Muller dat hij al dagenlang met ijs op het hoofd en vol morfine, gedwongen door de pijn, 'en suite' moest blijven.⁵⁹⁸ En de malheur ging niet over. Zes jaar later vertrouwde hij aan het papier toe dat hij zijn toevlucht tot morfine-injecties moest nemen omdat hij anders 'buiten staat was om iets te doen'.⁵⁹⁹ Het opiaat was trouwens makkelijk verkrijgbaar bij de drogist, om, zoals ook bij veel van zijn tijdgenoten, in het geval van groot fysiek ongemak de pijn te verlichten. Waarschijnlijk maakte Isaïc dan ook met regelmaat gebruik van het toen nog niet omstreden medicijn en was hij eraan verslaafd geraakt, want de aanvallen waren heftig en de greep naar de morfine was dan snel gemaakt. Hij probeerde de hoofdpijnen in eerste instantie zonder medicatie te doorstaan, maar na soms wel 24 uur pijn eindigde het uiteindelijk toch met een 'inspuiting'.⁶⁰⁰ Er waren momenten dat het veelvuldig terugkerende felle ongemak hem aan de rand van de vertwijfeling bracht en dat hij het liefst al zijn bezigheden er bij neer gooide. Waarschijnlijk had Isaïc zware migraine of clusterhoofdpijn. Vooral de laatste variant zorgt voor verschrikkelijke pijn die in episodes of tijdsclusters optreedt, net zoals bij Van de Putte.

Zijn vriend Nicolaas Pierson schreef terecht dat hij in eerste instantie alleen naar Europa ging om samen met Lucie te herstellen van alle fysieke ongemakken en dat hij daarna weer als suikerondernemer zou terugkeren op Java. Isaïc sprak in een brief aan André, kort voor zijn vertrek, de verwachting uit zeker in 1860 weer op Java terug te zijn.⁶⁰¹ De verkiezingen, nog geen twee weken na aankomst in Goes, waren tussentijds en dus onverwacht. Hoewel hij zich, als we zijn woorden moeten geloven, in zijn beleving te snel verkiesbaar stelde en dit zelfs als onaangenaam ervoer, had hij, misschien bevangen door de verkiezingskoorts, zijn plannen gewijzigd.⁶⁰² Hij besloot definitief met zijn gezin in Nederland te blijven en de zaken op Java van de hand te doen. Gezond was het toch al niet in de Oost, wat een beslissing om niet terug te keren beslist makkelijker gemaakt heeft. Broer Jan vond de repatriëring overigens geen overbodige luxe, want hij zag Isaïc door de koude met de dag opknappen. Hij was er beslist ook niet rouwig om dat Isaïc het Kamerlidmaatschap in 1859 misgelopen was, want volledig hersteld was hij eind september in zijn ogen zeker nog niet.⁶⁰³

⁵⁹⁷ AStGR L. Schiff aan I.D. Fransen van de Putte, 15 maart 1860.

⁵⁹⁸ GAR Collectie H. Muller, inv.nr. 278, I.D. Fransen van de Putte aan H. Muller, 10 februari 1871.

⁵⁹⁹ AStGR, I.D. Fransen van de Putte aan J.P.R. Tak van Poortvliet, 22 oktober 1877.

⁶⁰⁰ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan Lucie Fransen van de Putte Cornets de Groot, 20 juni 1875, zd 1881.

⁶⁰¹ Pierson, 'Levensbericht van I.D. Fransen van de Putte', 20; AStGR I.D. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 20 juni 1859.

⁶⁰² AStGR I.D. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 24 augustus 1859.

⁶⁰³ AStGR J.A.A. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 22 september 1859.

De kwalen van Isaïc en Lucie, zoals een abces aan Isaïcs linkeroor, waren niet levensbedreigend. Bloedzuigers en dampbaden verlichtten de pijn.⁶⁰⁴ Vooral Lucie was die eerste jaren in Nederland veel ziek. Ze ging maar niet vooruit en Isaïc vatte het plan op in 1861 om naar Italië of het zuiden van Frankrijk te gaan. ‘Dans grands maux les grands remèdes’ (in grote kwaden grote remedies), zoals vaak in die tijd de Franse of Engelse taal kracht aan iets moest bijzetten.⁶⁰⁵ Ze gingen daarom, net als veel kapitaalkrachtige tijdgenoten, met enige regelmaat kuren in Duitse bad-oorden. Lucie was gedurende de eerste jaren na hun terugkeer in patria vaak te vinden in het kuuroord Langenschwalbach bij Wiesbaden. Van de Putte verbleef er enige weken tussen de bedrijven door om behandelingen te ondergaan en haar gezelschap te bieden. Maar het schortte direct na hun repatriëring aan haar zenuwgestel, dat zelfs ‘ontstemd’ raakte door een val van de klep van de secretaire op haar hoofd.⁶⁰⁶ Lucie leed aan ‘neurasthenie’, een veelvoorkomende kwaal bij dames in die tijd. Het was destijds een typische ‘vrouwenziekte’ die zwaarmoedigheid en depressie als symptomen had en die bestreden werd door veel te kuren. De psychische aandoening overspannenheid was destijds nog niet bekend, maar daar leek bij Lucie wel degelijk sprake van te zijn. Maar ook mannen in de kuuroorden gaven aan last te hebben van zwaarmoedigheid en allerlei ander ongerief.⁶⁰⁷

Langenschwalbach was een kleine plaats waar vaak rond de twaalfhonderd gasten verbleven. De daar aan het begin van de negentiende eeuw ontdekte bronnen met ijzer- en koolzuurhoudend gas werden sterke helende krachten toegedicht. De patiënten gingen massaal in het roodgekleurde water liggen van de Pauline-, Wein- en Stahlbrunnen. Ook werden heel wat glazen geklonken op de gezondheid met het ijzerhoudende water erin.⁶⁰⁸ Bij Lucie bleek het herstellend effect echter in 1861 niet bijster groot. Haar kuur zou wel aangeslagen zijn, maar ze bleef desondanks broodmager. Volgens Van de Putte raakte Lucies zenuwgestel van de kook. Hij besloot dat er hardere maatregelen genomen moesten worden en ze door moesten reizen naar Zwitserland. De situatie werd als dermate bedreigend ervaren dat Jan gevraagd werd om hun kinderen per direct onder te brengen gedurende de vakantiemaanden bij een dorpspredikant. Er was geen tijd te verliezen. In de maanden juli en augustus werden Rigi Kaltbad bij Luzern en Interlaken aangedaan. Deze reis vol bezoeken aan kuurbaden deed Lucie wel goed. Ze herstelde klaarblijkelijk waarna beiden in september, na een kort verblijf in Parijs, weer terugkeerden in Rotterdam.⁶⁰⁹

Badgasten gingen naar de kuuroorden om van allerlei kwalen te herstellen, maar ook verbleven er velen om te zien en gezien te worden. Elke dag gingen de meesten in Langenschwalbach dineren in de grote eetzaal met mondain klinkende namen als Allee-, Goldene Kette- en Kaisersaal om daarna, vrouwen en mannen apart, onder de bomen te gaan zitten in groepjes of te flaneren door het dorp.⁶¹⁰ De gegoede burgerij kon door een verblijf in een badoord tonen dat ze het zich kon permitteren grote sommen geld aan luxe uit te geven.⁶¹¹ De upperclass, zo ook de Haagse en Rotterdamse, trof elkaar in Langenschwalbach. In 1868 ontmoetten Lucie en Isaïc Viruly en Van Vollenhoven uit de Eerste Kamer. Op de terugreis in Keulen troffen ze de zakenrelatie Havelaar en hun vrienden en de familie Muller uit Rotterdam. Later op dezelfde reis lunchten ze nog met de rector van Van de Puttes zoon Johan Hora, de heer Beyne, in het stationsrestaurant van hun woonplaats.⁶¹² De gegoede burgerij kwam elkaar dus in de kuuroorden tegen, maar ook waren Parijs en Brussel de steden bij uitstek waar men gezien wilde worden. Gedurende een bezoek van Van de Putte in 1867 aan de tweede Wereldtentoonstelling in de Franse hoofdstad wemelde het volgens

⁶⁰⁴ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 17 februari 1861.

⁶⁰⁵ AStGR J.A.A. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 28 januari 1861.

⁶⁰⁶ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 22 juli 1867.

⁶⁰⁷ Ibidem, 9 februari en 4 juni 1861.

⁶⁰⁸ F.B. Head, *Bubbles from the brunnen of Nassau by an old man* (London 1866) 25, 41-42.

⁶⁰⁹ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 30 juni, 3 juli, 14 juli en 2 augustus 1861.

⁶¹⁰ Head, *Bubbles from the brunnen*, 65.

⁶¹¹ Boudien de Vries, ‘Doe mij maar een Spa. Opkomst en neergang van het kuuroord’, *Geschiedenismagazine* 41 nummer 6 (augustus-september 2006), 11.

⁶¹² AStGR I.D. Fransen van de Putte aan Lucie Fransen van de Putte-Cornets de Groot, 31 augustus 1868.

hem van de Hollanders. Dezelfde landgenoten zagen elkaar daarvoor of daarna weer in de kuuroorden, wat natuurlijk het nodige geroddel voortbracht, maar waar ook zaken besproken werden. Vlak voordat broer Jan naar Schwalbach vertrok, maakte Isaïc hem nog opmerkzaam op de aanwezigheid van Frits van Heel daar. Jan moest tijdens het kuren contact met hem leggen want Van Heel kon hen als directeur van de bietwortelfabriek in Halfweg goede informatie verschaffen over die tak van industrie.⁶¹³

Van de Putte was in de regel niet erg open over anderen. In 1864 liet hij zich voor zijn doen echter volledig gaan met betrekking tot enkele kuuroordgasten in Bad Kissingen, een andere plek, niet ver van Frankfurt am Main, waar ze af en toe kwamen.

‘Morgen reist den “herr Baron” nach Haag ab. Heden Nagtglas c.s. Donderdag Jacobson zoodat het opruimt. Daarentegen de vriend Rudolf Baelde gearriveerd om te trachten minder dik te worden – hij kan nog al aardig wat vertellen, maar transpireert zoo vreselijk dat het verontrustend is om aan te zien – en niet frisch voor de reukorganen die toch al zo veel te lijden hier hebben’.

De corpulente Baelde, die samen met Mees een assurantiekantoor opgericht had⁶¹⁴, en Jacobson waren bekenden van Isaïc uit Rotterdam. Officieel verbleef hij er om tot rust te komen en te herstellen van de slapeloze nachten veroorzaakt door hoofdpijn.⁶¹⁵ Zijn verblijf in de badplaatsen leek echter ook een geste naar Lucie, onder andere als genoegdoening voor haar zware leven op Pandji. Hij had haar tenslotte daarheen gehaald waarna na terugkeer in Nederland de zenuwziekte zich direct geopenbaard had. Broer Jan trof haar tijdens een kuur humeurig en veel aandacht vragend aan en hoopte maar dat Isaïc dit gedrag volhield.⁶¹⁶ Aan de andere kant leek hij ook te genieten van de kuren, want hij schreef over dit verblijf zo uitgebreid en aanstekelijk aan de gouverneur-generaal Sloet van de Beele, dat deze ‘een Kissingen kuur ging nabootsen’ op Java. Na het ontbijt nam Sloet vanaf toen stevast een mineraal-bad waardoor ook zijn ‘geschokte zenuwgestel tot rust kwam.’⁶¹⁷ Zelfs in de tropen leek het bij de koloniale elite inmiddels mode te worden om de geteisterde zenuwen te verzorgen door middel van een kuur.

Isaïc zocht regelmatig de rust van een kuuroord op waarmee zijn leven steeds meer trekken van een gegoed burgerlijk bestaan kreeg. Dat was tot dan toe anders geweest. Hij had een avontuurlijk leven geleid. Wat voor man was hij daardoor geworden? Hoe dacht hij over zijn kinderen en anderen in het algemeen? Hoe keek hij op zichzelf terug als onderdeel van de koloniale werkelijkheid en welke uitwerking hadden deze ervaringen op zijn politieke leven van dat moment en in de toekomst?

Van de Puttes karakter

Zo groen als hij was in Indische zaken en met alles wat er omheen hing, stapte hij in 1849 toch in de wereld van de suikerindustrie. Tien jaar later herhaalde deze situatie zich voor hem min of meer door zijn deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, want hij ontbeerde ook nu weer ervaring in een hem onbekende wereld. Zo woonde hij tot de verkiezingen pas twee jaar permanent in Nederland, had hij geen juridische opleiding genoten zoals het gros van de politici in die tijd en had hij zich de politieke kennis in een bijna volledig isolement eigen moeten maken. Met ogenschijnlijk zeer beperkte politiek-intellectuele bagage deed hij meteen een gooi naar een Kamerzetel. In de eerste week na zijn terugkeer had hij zich al verkiesbaar gesteld en aan zelfvertrouwen leek het hem niet te

⁶¹³ *AStGR* I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 31 mei en 15 augustus 1867.

⁶¹⁴ Eric Boonstoppel, ‘Marten Mees’ in: Joop Visser e.a., *Rotterdamse ondernemers* (zp/zd) 144.

⁶¹⁵ *AStGR* I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 20 juni 1864, 30 juli 1864.

⁶¹⁶ *AStGR* J.A.A. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 25 september 1860.

⁶¹⁷ *AStGR* L.A.J.W. Sloet van de Beele aan I.D. Fransen van de Putte, 14 oktober 1864.

ontbreken, net als in 1849. Wat voor karakter had deze man, die zich min of meer uit het niets, met zo'n beperkte professionele achtergrond, direct in het politieke leven wilde storten?

Isaïc presenteerde zich na terugkeer in Nederland als een man met een krachtige persoonlijkheid die zich authentiek en zelfverzekerd gedroeg. Hij was op Java in de jaren vijftig een succesvol fabrikant en dat ging door de omstandigheden in de tropen niet vanzelf. 'Maar ik haal dit maar aan dat ik een harde ben', schreef hij over zichzelf toen hij zijn suiker- en tabaksondernemingen draaiende moest houden.⁶¹⁸ Geloofwaardig, zeker gezien zijn jeugd en zijn jaren op zee. Personeel dat in zijn ogen niet goed functioneerde werd stevig aangepakt en opzieners die te slordig werkten, moesten dan alles overdoen tot het goed was. Isaïc had daarentegen vertrouwen in de Javaanse *mandoers*, al was het misschien vooral om geld te besparen, want ze waren goedkoper dan de opzieners. Hoe dan ook, Van de Putte vond dat beloningen verdiend moesten worden. Een verhoging van het traktement kende hij niet te snel aan werknemers toe. Zelf was hem altijd weinig gegund, in tegenstelling tot de meeste mensen actief in de suiker in zijn directe omgeving. Hij verkreeg zijn contract grotendeels op eigen kracht en dat had hem mede gevormd. 'Ik heb te veel eerbied voor het geld leren krijgen, gelijk gewoonlijk het geval is wanneer men een tijdperk in zijn leven gekend heeft, dat men er hard voor heeft moeten werken', sprak Van de Putte dan ook uit de grond van zijn hart.⁶¹⁹ Toen de Goessenaar K. de Jongh in Den Haag voor zijn deur stond en om een lening vroeg, informeerde Isaïc eerst bij broer Jan naar de oorzaak van de schuld. Want als de problemen door De Jongh zelf veroorzaakt waren, wilde hij zijn geld niet 'in een welput gooien waarin alles verdwijnt'.⁶²⁰ Zo dacht hij niet alleen over zijn eigen geld, maar ook over de batige sloten en daarom zag hij het als een roeping ervoor te zorgen dat Nederlands-Indië rechtvaardig geregeerd en niet alleen geëxploiteerd werd.⁶²¹ Wel stapte hij makkelijk over zijn eigen verleden als ondernemer op Java heen. Ook hij had geprofiteerd van de werking van het cultuurstelsel met zijn *prentahs* en *magangstelsel* en had daardoor een groot vermogen kunnen opbouwen. De overtuiging van de opvoedende werking tot vrije arbeider neutraliseerde een eventueel schuldgevoel. De bestuurlijke hulp had hij overigens uitstekend benut, want velen, zelfs met meer kansen zoals Cremer en Loudon, hadden bepaald minder resultaat gehad.

James Loudon omschreef hem als een joviale man en een handig politicus met een uitstraling van een 'jolly sailor'.⁶²² Hoewel Van de Putte streng kon zijn, kwamen en werkten veel mensen graag op Pandji vanwege zijn prettige uitstraling. 'Ik stel er geheel prijs op omdat ik u heb leren kennen als een fiksche loyale vent en men soortgelijke mensen niet alle dagen tegenkomt', schreef een zakenrelatie uit Batavia.⁶²³ Als minister gaf hij in 1872 in de Kamer aan dat hij veel vergde van zijn ambtenaren maar dat ze aan de andere kant daartegenover veel handelingsvrijheid hadden.⁶²⁴ Om ondernemingen op Java op te zetten had je doorzettingsvermogen en lef nodig en moest je goed met het inheems en Europees personeel kunnen omgaan. Tevens diende je de nodige zelfverzekerdheid en elegantie ten aanzien van de ambtenaren van het Binnenlands Bestuur te betrachten. Hij had door zijn verleden op zee en in Indië geleerd met mensen van allerlei slag om te gaan en zeker zijn verwijdering van het marine-instituut had hem gelouterd en direct daarna 'voor de mast' de onderkant van de samenleving doen leren kennen. Daarnaast had hij waarschijnlijk door deze ervaringen later minder het gevoel bij het establishment te horen. Als het incident met de onderofficier op oudejaarsdag in 1837 niet voorgevallen was, dan was zijn carrière 'standaard' verlopen en dan is het de vraag of zijn houding dan ook zo 'onaangepast' zou zijn geweest. Hij had echter wel al het karakter om op te vallen, want dat deed hij van meet af aan in Medemblik.

⁶¹⁸ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 18 januari 1858.

⁶¹⁹ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 3 april 1865.

⁶²⁰ Ibidem, 3 april 1865.

⁶²¹ HEK 1862-1863, 1 juli 1863, 286(4); AStGR I.D. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 28 juli 1858, 8 januari 1861, 22 april 1861.

⁶²² H. Boels e.a., *Eer en fortuin*, 236.

⁶²³ AStGR J. Tiedeman aan I.D. Fransen van de Putte, 2 januari 1858.

⁶²⁴ HTK 1872-1873, 10 oktober 1872, 95.

Jaren later, in het kuuroord Bad Kissingen, sprak hij daarom vermoedelijk niet toevallig spottend over de 'herr Baron', waarbij overigens onduidelijk blijft wie hij hiermee bedoelde. Van de Putte had een afkeer van mensen die zich voorstonden op hun adellijke afkomst, die zich beter voelden dan anderen door hun opleiding of op een andere wijze met een gouden lepel in de mond geboren waren. Grote kans dat hij op mannen met een dergelijke achtergrond doelde, als hij cynisch over 'aristocraatjes' sprak. Zelf had hij nooit een warm nest gekend, daar had zijn vader wel voor gezorgd. Op het marine-instituut was het een gevecht geweest om een plek in de hiërarchie te veroveren, waar hij zich volgens de leraar Pilaar gedroeg als een haan. De degradatie van adelborst tot scheepsjongen moet een behoorlijke uitwerking gehad hebben op zijn karakter. Hij leek door de afgang van het marine-instituut alleen nog maar een grotere geldingsdrang gekregen te hebben, mede om zich te bewijzen voor zijn vader. Zijn afkeer van de aristocratie, die hij kort na zijn entree in de Kamer uitte, leek dus persoonlijk. 'En heer Fontein verward in de aristocratische wereld, deugt in het geheel niet'. In dezelfde brief, twee regels later, ging Van de Putte meteen verder: 'Hoor ik dat Vischje nog al een aristocraatje is, dus dat Vischje wel eens gronderig en graterig kan smaken'.⁶²⁵ W.P. Vis nam voor de liberalen deel aan de verkiezingen van juni 1862 maar werd verslagen in de herstemming en zou de Tweede Kamer nooit bereiken. Met de heer Fontein kan hij op de Jonkheer D.C. De Dieu Fontein Verschuur (1804-1874) gedoeld hebben, die een telg uit een Alkmaarse regentenfamilie was.

Gaf Van de Putte in eerste instantie blijk van een afkeer van mensen met een aristocratische achtergrond, hij werd er ook door aangetrokken. Toen zijn jongste dochter Jeanne Louise (1857-1932), die hij liefkozend Jeantje noemde, zich verloofde met de zoon van G.C.J. van Reenen (1818-1893), de vicepresident van de Raad van State, was hij daar zeer opgetogen over.⁶²⁶ De grootvader van zijn aanstaande schoonzoon Jhr. Fredrik van Reenen (1850-1916) was een telg uit een Amsterdamse regentenfamilie, waarmee zijn dochter rechtstreeks de wereld van de aristocratie binnentrad. De koning en de prins Hendrik, Frederik en Alexander stuurden dankbetuigingen voor de kennisgeving van het voorgenomen huwelijk.⁶²⁷ Vol trots schreef hij zijn broer dat één van zijn dochters tijdens een banket tussen de prinses van Wales en de kroonprinses van Denemarken gezeten had. Toen hij net minister was, had hij voor zichzelf en zijn gezin voor het seizoen 1863/64, in de juist verbouwde chique Franse Schouwburg in Den Haag, een plaats gereserveerd in de loges op de eerste rang, om er met Lucie en zijn dochters tussen de Haagse elite te kunnen schitteren.⁶²⁸

Isaïc leek zich steeds meer tot de elite te rekenen. Zijn gevoelens over de aristocratie werd in de loop van de jaren dan ook duidelijk milder. Zo oordeelde hij in die jaren bijvoorbeeld zeer positief over het aankomende Kamerlid Jhr. Mr. A.P.C. van Karnebeek (1836-1925), onder andere door te benadrukken dat zijn moeder rijk was uit een eerste huwelijk en hij dus een gefortuneerde achtergrond had. Van Karnebeeks vader, een vice-admiraal, was in 1847 in de adelstand verheven.⁶²⁹ Eind jaren zeventig leek hij zijn afkeer van mensen met aristocratische wortels grotendeels afgeschud te hebben, maar toen had hij ook al een hele politieke carrière achter de rug en al die jaren tussen de leden van de Haagse bovenlaag verkeerend. Tussen 1848 en 1877 waren van de in totaal 100 ministers niet minder dan 81 van adellijke of patricische afkomst.⁶³⁰ Hij voelde zich nu deel van de bestuurlijke top laag, waarvan de kinderen vaak met elkaar huwden, zoals Jeantje. Zijn oudste dochter Digna (1852-1923), die in 1873 met de heer van Goidschalxoord en Neder-Slingelandt, Jonkheer Mr. Hendrik Barthout van Tets (1846-1884) trouwde, bevond zich vanaf toen eveneens binnen de rijen

⁶²⁵ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 5 juni 1862.

⁶²⁶ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 26 december 1877.

⁶²⁷ Ingekomen dankbetuigingen van koning Willem III, prins Hendrik, prins Frederik en prins Alexander voor de kennisgeving van het voorgenomen huwelijk van zijn dochter Louise Jeanne Fransen van de Putte met Jhr. Frederik van Reenen, 1878.

⁶²⁸ J.H. Furnée, *Plaatsen van beschaafd vertier. Standsbesef en stedelijke cultuur in Den Haag 1850-1890* (Amsterdam 2012) 461.

⁶²⁹ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 31 januari en 16 september 1879;

⁶³⁰ J.C. Boogman, C.A. Tamse, *Algemene Geschiedenis der Nederlanden. Nederland en België 1840-1914 (hierna AGN)* (Bussum 1977) 12, 339.

der gevestigde Nederlandse elite. Als derde in de lijn volgde Lucie (1853-1938) die huwde met de zoon van een minister en een barones, Mr. H.M.A. Baron van der Goes van Dirxland (1841-1890), dus ook niet de minste gezien zijn afkomst. Dochters als die van Isaïc werden door de aristocratie vaak als 'goudvinkjes' gezien, ze brachten het nieuwe geld van vader mee. En last but not least, zijn zoon Johan Hora (1854-1907) die weliswaar ongehuwd bleef, maar tot Isaïcs grote trots in Leiden promoveerde in de rechten en daarmee toetrad tot het juridische gilde.

Isaïc deed er inmiddels dus alles aan om met zijn gezin deel uit te maken van de (inter)nationale elite, wat door zijn achtergrond en opstelling aanleiding gaf tot spot en achterklap. J.C.C. den Beer Poortugael (1832-1913), een infanterieofficier die in 1879 onverwacht door zijn vriend Kappeyne gevraagd werd minister van Oorlog in diens ministerie te worden, liet zich over Van de Putte cynisch uit. In de jaren daarvoor had Isaïc zich bijzonder hard ingezet voor kroonprins Willem (1840-1879), die met een Nederlandse gravin wilde trouwen en daarvoor van zijn vader, koning Willem III, geen toestemming kreeg (zie hoofdstuk 10). Volgens Den Beer zag Van de Putte door dit koninklijk familieconflict zijn kans schoon een hechte band met een lid van het koningshuis te smeden. Isaïc had zich veel moeite getroost als minister in de jaren zeventig om alle hindernissen voor de prins weg te nemen. Hij ging in die periode veelvuldig naar Parijs, waar de kroonprins woonde, om te bemiddelen tussen vader en zoon. Den Beer had zijn eigen ideeën over de houding en belangen van Van de Putte in de familietragedie: 'Deze kon dus bij den Prins de rol van zaakwaarnemer en intrigant niet met succes volhouden. Zijn aanhoudende reizen naar Parijs en indringen om de gunst des Prinsen bleken vruchteloos', schreef de officier in 1881 over Van de Putte in zijn dagboek.⁶³¹ Isaïc leek met alle kracht een vaste plek in de hoogste kringen te willen bemachtigen. Den Beer was daarbij niet de eerste die hem als een intrigant zag. De zesvoudig minister van Financiën P.P. van Bosse (1809-1879) had in 1872 hetzelfde gevoel over Isaïc. Hij voelde zich aangepakt door Van de Putte in de Kamer omdat die het niet gewaardeerd zou hebben dat hij de portefeuille van Financiën in het derde ministerie Thorbecke geaccepteerd zou hebben.⁶³²

Begin jaren zestig was hij nog kritisch op de gevestigde aristocratische orde. Hij was net teruggekeerd uit de Oosthoek van Java en nam de positie in van een nouveau riche en buitenstaander. Hij gaf de 'aristocraatjes' in een schrijven, gedateerd op 5 juni 1862, er nog behoorlijk van langs. Hij schreef de brief vrijwel direct na zijn maidenspeech in de Kamer op 24 mei van dat jaar. Hij had in zijn toespraak zijn gevoel laten spreken, de gepromoveerde juristen hadden hem zijn houding niet in dank afgenomen. Hij week na heftige kritiek geen millimeter, maar gaf later aan zijn broer toe dat hij zich onzekerder gevoeld had dan hij aan de buitenwereld had laten blijken. Hij vond de academisch geschoolde parlementariërs, die hem na zijn toespraak een lesje wilden leren, wel misplaatst arrogant. Uit de vinnige woorden gericht aan Mr.Dr.G. Groen van Prinsterer en de conservatieve Jhr.Mr.W.M. de Brauw (1810-1874), precies een jaar later, bleek hij die bewuste 24 mei zelfs als vernederend ervaren te hebben. Deze twee politieke tegenstanders verweten hem in 1863 niet parlementair spreken in de Kamer en voegden daar enigszins cynisch aan toe dat het wellicht zijn politieke onervarenheid was die daarvan de oorzaak was. Van de Putte liet het niet over zijn kant gaan en verwees naar de luidruchtige toon in het Engelse en Belgische parlement. Hij vond het vanaf dag één in de Kamer nuttig om af en toe op de tafel te slaan, hoewel er voor hem ook duidelijk grenzen waren. 'Ik heb een aller interessantste zitting der Kamer in België bijgewoond over de wet Pauwels i.v.m. de fortificatie van Antwerpen, wat maken die Belgen een lawaai, wel aardig maar toch niet waardig.'⁶³³ En, benadrukte hij, zelfs de constitutionele Guizot vond dat er passie in de toespraken mocht bestaan.

Speelde hem niet bovenal de frustratie parten geen opleiding afgerond te hebben? Hij was ervan overtuigd dat de twee critici zijn onbeheerste toon bij het spreken achter de groene tafel

⁶³¹ *Haags Gemeentearchief (hierna HAG)*, Archief familie Den Beer Poortugael, 0869-01, inv.nr.15, 26 juli 1881; H.L. Zwitzer, 'Jhr.Jacobus Catharinus Cornelis den Beer Poortugael (1832-1913)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*, deel V, 22.

⁶³² De Jong, 'Gezag macht prestige', 182.

⁶³³ *ASTGR I.D.* Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 14 april 1862; Te Velde, *Kappeyne tegen Kuyper*, 127

weten aan zijn gebrek aan scholing. ‘Nu geef ik toe’, vervolgde Van de Putte ronduit spottend, ‘dat ik die schoone vormen van spreken mis, die den geachten afgevaardigden uit Arnhem en Gouda, ten gevolge hunner opleiding, meer eigen zijn.’⁶³⁴ Hij was duidelijk gekwetst en hij moet gevoeld hebben hoe de academici tegen hem aankeken. De adatrechtgeleerde Van Vollenhoven meende dat de juristen in de Kamer hem inderdaad tegengewerkten. Van Vollenhoven schreef vol sarcasme dat Van de Putte met betrekking tot de gestudeerden de ‘exclusief civielrechtelijke knapheid’ maar ook ‘de voosheid voelt, doch niet weerleggen kan’.⁶³⁵

Loudon kende hem als iemand die aanvankelijk mensen voor zich kon innemen, dus dan nog de ‘jolly sailor’, vervolgens zijn onzekerheid overschreeuwde en dan mannen als Thorbecke van zich vervreemde, wat bij de laatste overigens niet zo moeilijk was.⁶³⁶ Van de Putte liet zich na zijn maidenspeech inderdaad niet aftroeven en blufte terug. Hij viel de afgevaardigden uit Gouda en Arnhem verder frontaal aan. Hij vond parlementair spreken, zoals Groen en De Brauw dat voor ogen hadden, te vergelijken met vergaderingen van de Maatschappij tot Nut van ’t algemeen, die hij in zijn jeugd in de provincie bezocht had. ‘Ik geef toe dat zulke redevoeringen misschien uit een letterkundig oogpunt zeer belangrijk waren, maar zij maakten op mij het effect van mij duchtig te vervelen.’⁶³⁷ Isaïc was cynisch en haalde hier duidelijk zijn gram. Voor Loudon bluf en betweterigheid, voor Van de Putte een terecht weerwoord tegen arrogantie. Zelfs vijf weken voor zijn dood riep hij de gestudeerden nog ter verantwoording: ‘Mijnheer de voorzitter! Ik heb over dit onderwerp [ministeriële verantwoordelijkheid, pc] het woord gevraagd, omdat geen meer bevoegden, geen meester in de rechten of geen doctor in de staatswetenschappen, deze kwestie behandelden en dan moet wel de man van de praktijk die kwestie ter hand nemen’.⁶³⁸ Kort daarna sloot Pekelharing, zijn latere necroloog, zich hier volledig bij aan en gooide er nog een schepje bovenop. Deze was er vast van overtuigd dat de ‘zeevaarder de officieel opgeleiden, de wetenschappelijken’ regelmatig intellectueel had verslagen.⁶³⁹ Bij tijd en wijle ventileerde Isaïc zijn ergernis ten aanzien van de juristen in de Kamer, zoals op 20 juni 1867, toen hij er zelfs een rijmpje aan wijdde: ‘Verlos ons van juristen heer, geef ons natuur en waarheid weer.’⁶⁴⁰

Van de Putte hield, wat gezien het bovenstaande ook wel te verwachten is, niet van chique toespraken en politici moesten zeker niet hoogdravend spreken over praktische zaken.⁶⁴¹ Soms gooide hij de woorden er uit voordat hij het wist, zoals de ‘onparlementaire’ woorden ‘Goddomme, jij bent een bol [een intelligent/bedreven iemand, pc]’⁶⁴², uitgesproken in de Eerste Kamer. Ook in de ministerraad kon hij zijn woordkeus vaak niet matigen.⁶⁴³ Geloofwaardig is de anekdote uit zijn zeemanstijd. Van de Putte zou volgens de overlevering door de god vrezende kapitein Poort gestraft zijn met slagen vanwege zijn ‘godsgruwelijk’ vloeken.⁶⁴⁴ Hij moet het allemaal erg deftig gevonden hebben in de Kamers, waarvan volgens de historici Te Velde, Turpijn en Van den Berg het sociale karakter omschreven moet worden als een sociëteit van notabelen.⁶⁴⁵ Hij was uiteindelijk in zijn hart nog steeds ondernemer, een man uit de praktijk die vond dat er niet te lang gepraat moest worden, maar dat er snel een tijd van actie was. Bij lange debatten kon hij door de Kamer gaan lopen, ergens gaan zitten en een paar losse woorden schreeuwen om ‘langdradig gezanik’ te doorbreken. Hij werd hierbij ondersteund door de liberale hoogleraar Vissering, die mannen als Van de Putte zag als

⁶³⁴ HTK 1862-1863, 30 mei 1863, 872(2).

⁶³⁵ Van Vollenhoven, ‘Fransen van de Putte’, 505-506.

⁶³⁶ Boels e.a., *Eer en fortuin*, 236

⁶³⁷ HTK 1862-1863, 30 mei 1863, 872(2).

⁶³⁸ HEK 1901-1902, 28 januari 1902, 138.

⁶³⁹ Pekelharing, *Mannen en vrouwen van beteekenis*, 361.

⁶⁴⁰ HTK 1866-1867, 20 juni 1867, 1215. Dit was een woordspeling op het dan populaire origineel uit 1860 van de dominee en dichter P.A. de Genestet: ‘Verlos ons van de preektoon heer, geef ons natuur en waarheid weer.’

⁶⁴¹ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 9 augustus 1862.

⁶⁴² *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal*, 173.

⁶⁴³ M.W. Jurriaanse, *De Nederlandse Ministers van Buitenlandse Zaken 1813-1900* (Den Haag 1974) 207,212.

⁶⁴⁴ Ongedateerde brief uit 1975 van Ds.W.A. Poort aan C. Fasseur.

⁶⁴⁵ Turpijn, *Mannen van gezag*, 9; Van den Berg, *Eerste honderdvijftig jaar*, 351; Te Velde, ‘Van grondwet tot grondwet’, 121.

onontbeerlijk 'nieuw bloed' voor een broodnodige 'politieke opvoeding' aan het Binnenhof. Geen 'eindelooze redevoeringen, waarin hetgeen ter zake dient te loor gaat onder nutteloze uitweidingen', maar 'vlotte en goede afdoening van zaken'.⁶⁴⁶ Precies zo dacht ook Isaïc en vanaf dag één paste hij zich niet aan de mores aan. Het bestaan van de 'intellectuele en aristocratische' arrogantie in de Kamer, die hij waarschijnlijk verwacht had, werd meteen na zijn toetredingsrede bevestigd. Hij ging de strijd met die anderen aan, zoals hij dat tot dan toe altijd gedaan had.

Na zijn terugkeer in Nederland werd hij relatief snel Kamerlid en minister van Koloniën. Volgens zijn andere necroloog Van Deventer was hij er altijd trots op geweest van 'onderaf begonnen te zijn' en was hij 'dankbaar voor de school van levenservaring die de hoge zee hem had doen doorlopen'.⁶⁴⁷ In 1864 kon hij dan ook fier aan zijn broer Jan schrijven dat hij zich meer dan wie ook gerevancheerd had: 'terecht zegt gij – mijn bewoogen levensloop – oudejaarsnacht van 1838 – nu 25 jaar geleden – decideerde voor mij het verlaten van Medemblik en het aan boord gaan als lichtmatroos. Op oudejaarsdag van 1863 stond ik in de 1ste Kamer der Staten Generaal mijne begroting te verdedigen'.⁶⁴⁸ Hier sprak niet de politicus of suikerondernemer Van de Putte, maar de mens van vlees en bloed. In zijn brieven, ook aan zijn oudste broer Jan, met wie hij als jongen geen intiem contact had maar later als volwassene des te meer⁶⁴⁹, stelde hij zich zelden of nooit kwetsbaar op. Maar zoveel jaar na de verwijdering van het instituut gaf hij duidelijk uiting aan gevoelens van oud zeer. Het leek of hij de vernedering ongedaan gemaakt had. Hij was trots dat iedereen, en vooral de oude heer, die getuige waren geweest van zijn degradatie van adelborst tot scheepjongen, nu met eigen ogen konden aanschouwen tot welke positie hij het in 1864 gebracht had. In het geval van zijn vader was dat zelfs letterlijk, want de oude Van de Putte zag als lid van de Eerste Kamer zijn zoon in persoon die oudejaarsdag zijn begroting verdedigen.⁶⁵⁰ De afgang van het instituut had zijn sporen nagelaten en een mate van trots ontwikkeld die hem in zijn verdere leven nog regelmatig parten zou spelen, zoals bij een brouille tussen hem en Lorentz. Hij voelde zich te kijk gezet door opmerkingen van Lorentz, in het bijzijn van de partner in katoenzaken Van Limburg Brouwer, over vermeend onrecht van Van de Putte ten opzichte van de *wedono* van Jacques.⁶⁵¹

Van de Putte sprak luider dan de anderen, week van de mores af, mogelijk om een af en toe de kop opstekende onzekerheid te verbergen. Zoals hij ook als zeeman aan Lucie toegegeven had zich vaak groter te houden dan hij werkelijk was. En omdat hij ook niet anders kon. Vanaf zijn dertiende had hij in de ruige zeemanswereld geleefd en in het binnenland van Java, waar 'aristocratische' omgangsvormen niet bestonden en dus niet geleerd konden worden. Volgens de criticus Netscher bezat hij overigens juist geen overheersend stemgeluid die 'door eene groote menigte gehoord zou kunnen worden'.⁶⁵² Is een beoordeling van stemgeluid in de regel subjectief, duidelijk meetbaar is de hoeveelheid spreektijd die hij meteen nam. Blom en Van de Putte hadden bijna evenveel stemmen verworven bij hun verkiezing, maar de mannen die Blom op hun biljet hadden geschreven hoorden in het eerste jaar bijna niets van hem in de Kamer. Blom sprak niet meer dan tien minuten tot het eind van 1862. Van de Putte nam daarentegen in diezelfde periode meteen vele uren spreektijd, waarin hij zijn politieke denkbeelden op koloniaal gebied wereldkundig maakte. Hij sprak niet alleen meer, in november diende hij een motie in aangaande de geheimhouding van stukken rond een zaak in Indië.⁶⁵³ Isaïc stelde zich bepaald niet als backbencher op. Hij was in Indië geweest en vond dus blijkbaar dat hij meteen recht van spreken had in koloniale zaken.

Zijn geldingsdrang manifesteerde zich ook in de opvoeding van zijn kinderen. Isaïc hield bij wie van zijn kinderen de beste studieresultaten behaalde. In september 1861 stond Digna op de

⁶⁴⁶ Mr.S. Vissering, 'Onze politieke opvoeding', *Verzamelde geschriften. Tweede bundel met portret* (Leiden 1889) 79.

⁶⁴⁷ C.Th. van Deventer, 'I.D. Fransen van de Putte. Ter nagedachtenis', *De Gids* 66 (1902) 133.

⁶⁴⁸ *ASGR* I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 2 januari 1864.

⁶⁴⁹ *Ibidem*, 10 november 1861.

⁶⁵⁰ *HEK* 1863-1864, 31 december 1863, 111.

⁶⁵¹ *ASGR* I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 12 september 1867.

⁶⁵² Netscher, *Uit ons parlement*, 168.

⁶⁵³ *HTK* 1862-1863, 11 november 1862, 89-94.

eerste plaats en Lucie op de derde. Maar bovenal richtte hij zijn aandacht op zijn enige zoon Johan Hora. Op kuur in Spa zou Van de Putte aan de vrouw van zijn vriend Hendrik Muller verteld hebben dat deze, toen tien à elf jaar oud, de twintig delen tellende *Histoire du Consulat et de l'Empire* van L.A. Thiers in het Frans gelezen had. Het is vrij onwaarschijnlijk dat 'Johnny' of 'Johnny-boy', zoals hij door zijn vader soms liefkozend genoemd werd, dit zware historische werk over Napoleon, dat broer Jan in de loop van de jaren per deel naar Pandji gestuurd had, daadwerkelijk gelezen en begrepen zal hebben. Of Van de Putte heeft in Spa heel erg gebluft of het verhaal is zwaar vertekend doorverteld. Aan zijn broer Jan schreef hij namelijk iets heel anders over zijn zoon: 'Het kereltje is allerliefst en houdt zich bezig met teekenen van het Consulat et L'Empire.'⁶⁵⁴ Hoe dan ook, al zal 'Johnny' het geschiedwerk niet gelezen hebben, trots was hij op hem en zijn prestaties moesten wereldkundig gemaakt worden. De jongen, die nog acht jaar moest worden, schreef volgens Isaïc voor de vuist en zonder enige hulp mooie opstellen, beter dan zijn leeftijdgenoten. En hij zou de nummer één van zijn school zijn.⁶⁵⁵ De vooraanstaande positie van zijn zoon onder de kinderen leek ook na een bezoek aan de Comedie naar voren te komen. Na dit theaterbezoek had Digna een stuk op de piano gespeeld. Lucie had een versje, gemaakt door de juf, opgezegd en 'Johnny amuseerde het stuk en August als knecht in livrei.' Johan Hora voerde de boventoon en de Indo-Europeaan August, de zoon van zijn broer André, die mee gekomen was uit Indië, officieel om te voorkomen dat deze zou verindischen, speelde de knecht.⁶⁵⁶

John ging rechten studeren en promoveerde in 1881. Isaïc stuurde het proefschrift direct trots door naar professor Tellegen in Groningen.⁶⁵⁷ Zijn vader had volgens Johan Hora in eerste instantie nog de hoop gehad dat hij zich in staatsdienst in Den Haag zou gaan bewijzen. Isaïc geloofde daar echter direct na de promotie niet in, want met Johns instelling zou het ook nog eens een te karig salaris opleveren en hij had al geen hoge dunk van juristen.⁶⁵⁸ Hij werd, waarschijnlijk uit frustratie, vergeleken met anderen die blijkbaar als goed voorbeeld moesten dienen. Van Johnny-boy moest dus eerst nog een man gemaakt worden. Uit angst dat hij zich na zijn studentenleven te veel in de Hofstad zou gaan vermaken en vader dat zou gaan ergeren, ging de jurist snel naar Java. John gaf later aan een vriend toe dat hij vooral hield van jagen, zeilen en rijden. Hij kon zich de ergernis van zijn vader wel voorstellen en hij vond dat hij zijn leven eigenlijk moest beteren.⁶⁵⁹ Dat was jaren later. Kort na zijn vertrek leek er de nodige verwijdering te bestaan. Toen Van de Putte maandenlang geen brieven van hem uit Indië ontving, schreef hij dat 'niets hem zo veel verdriet gedaan had in de laatste jaren'.⁶⁶⁰ Vader hoopte dat hij op Java interesse zou krijgen in de industriële landbouw opdat hij niet zijn 'dood behoeft af te wachten om zich te kunnen vestigen op een behoorlijke voet zonder te veel luxe'.⁶⁶¹ Van de Putte was er zeker van, net als met Jacques destijds, dat ook John op Java met zijn oude leventje zou breken en dat hij zou gaan tonen ook 'wat anders te kunnen dan cigaretten roken en leuteren'.⁶⁶² Van de Putte zag in dat opzicht toen duidelijk zijn eigen leven als blauwdruk voor zijn zoon, want het werd volgens hem echt tijd dat de oud-student nu eens met de harde realiteit geconfronteerd werd.

⁶⁵⁴ H. Muller, *Muller een Rotterdams zeehandelaar Hendrik Muller Szn (1819-1898)* (Schiedam 1977) 153; Idema, 'Van de Putte op Java', 318; AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 13 juli 1865.

⁶⁵⁵ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 2 september 1861, 9 en 16 augustus 1862, 7 augustus 1866.

⁶⁵⁶ Begin jaren tachtig omschreef Van de Putte August als een tikje sanguinisch, wat het best omschreven kan worden als vurig of energiek.

AStGR I.D. Fransen van de Putte aan Johan Hora Fransen van de Putte, 4 september 1881.

⁶⁵⁷ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J. H. Fransen van de Putte, 24 mei en 14 juni 1881; D.H. Tellegen aan I.D. Fransen van de Putte, 4 juni 1881.

⁶⁵⁸ J.G.S.J. van Maarseveen, *Briefwisseling van Nicolaas Gerard Pierson 1839-1909, deel I 1851-1884* (Amsterdam 1990) 417; AStGR I.D. Fransen van de Putte aan N.G. Pierson, 16 juni 1869.

⁶⁵⁹ AStGR J.H. Fransen van de Putte aan W.G. van de Poll, 12 april 1885.

⁶⁶⁰ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.H. Fransen van de Putte, 4 september 1881.

⁶⁶¹ Ibidem, 13 januari 1882.

⁶⁶² Ibidem, 13 oktober 1881.

Van de Putte had dan wel een zeer grote geldingsdrang maar was ondanks zijn verleden beslist niet verbitterd. Hij voelde zich geroepen om de koloniale belangen in Nederland te verdedigen. Financieel had hij daar weinig of geen belang bij. Een politicus verdiende een behoorlijk salaris, maar gezien zijn uitgavenpatroon was dit karig. Zijn traktement als minister was dan wel een stuk hoger geweest dan het jaarsalaris van f. 2000 gulden als Kamerlid, maar had ook niet overgehouden. Hij ontving per trimester f. 2841,81. De huur voor zijn huis aan het Bezuidenhout 41, waar hij in 1863 met zijn gezin naar toe verhuisd was, bedroeg al 3200 gulden per jaar. Verder sprak hij over sommen van meerdere honderden guldens voor de huishouding per maand. Tevens waren er af en toe onvoorziene uitgaven, zoals de 500 gulden die betaald moest worden voor een verwarmingstoestel dat aangeschaft werd.⁶⁶³ Wie politicus wilde worden moest vermogend zijn. Van de Putte was al voor zijn Kamerlidmaatschap hiervoor gewaarschuwd. James Loudon had in overleg met zijn vrouw in Van de Puttes bijzijn afgezien van een nieuwe termijn op het Binnenhof, in de eerste plaats uit financiële overwegingen.⁶⁶⁴

Isaïc zat overigens regelmatig verlegen om contanten. Zijn oude werkgever, de voormalige rederij Van Hoboken, schoot veelvuldig geld voor. Zoals begin 1861, toen deze, inmiddels getransformeerd tot handelonderneming, mensen uitbetaalde voor Van de Puttes rekening. Hij nam ook geld op bij Van Hoboken om met zijn gezin in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien en meubilair te kunnen kopen. Zo voelde hij zich, op reis in Zwitserland, zelfs bezwaard om twee keer in korte tijd geld te vragen bij het handels- en verzekeringskantoor Havelaar die als zijn penningmeester fungeerde. Daar verzekerde hij ook zijn tabaksoogsten als deze onderweg waren naar de veiling in Rotterdam. Hij hoopte het geleende geld weer goed te kunnen maken met gunstige tabaksprijzen, want dan 'spijkerde dat weer wat bij'.⁶⁶⁵ Kleine fluctuaties in de prijs op de veiling hadden overigens grote gevolgen. In 1867 betekende iedere cent minder voor een pikol negen duizend gulden verlies. Kort daarna werd in Van de Puttes omgeving zelfs gedacht dat het met hem gedaan was, want hij zou door slechte prijzen f. 400.000 gulden verloren hebben. In april 1865 hadden ook al geruchten de ronde gedaan dat Isaïc en zijn broer André door mislukkingen op Java geruïneerd waren. Vaak wist de omgeving van de risico's die rijke burgers namen, een gerucht of roddel was dan zo in de wereld. Hoge bomen vingen toen ook al veel wind.⁶⁶⁶

Met deze wetenschap in het achterhoofd is het dan ook niet meer verwonderlijk dat hij, zoals we dat nu zouden zeggen, op de kleintjes ging letten. Miljonair was hij op papier. De realiteit was begin jaren zestig voor de familie Fransen van de Putte wel iets anders. Natuurlijk was er geld voorhanden, maar minder dan het leek, zeker gezien het vermogen waarop hij ingeschaald werd en wordt. Tienduizenden guldens werden in korte tijd geïnvesteerd en belegd, dat wel, maar daarnaast moest flink op het huishoudbudget bezuinigd worden.⁶⁶⁷ Een huishouden overigens dat niet al te klein was. Soms woonden er wel meer dan vijftien mensen in huis. Vaak waren er neefjes en nichtjes of een andere familie aanwezig die op bezoek waren.

Toen Lucie een paar jaar later weer op kuur was, had hij er vanwege de kosten moeite mee een extra meid in dienst te nemen.⁶⁶⁸ Daarnaast waren Isaïc en Lucie ook regelmatig samen op kuur. Zuinigheid op andere zaken was dus geen overbodige luxe. Als het met de zaken, zoals de garancinefabrieken, niet zo goed ging, zal spaarzaamheid ook vanuit psychologisch perspectief een rol gespeeld hebben. Zo was Van de Putte blij dat een extract van het geboorteregister, bestemd voor de administratie van de Tweede Kamer, gratis was, hoe weinig zo'n papiertje ook kostte. En toen Isaïc en zijn gezin in Parijs verbleven tijdens de tweede Wereldtentoonstelling in 1867, was hij

⁶⁶³ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 20 januari 1864, 10 maart 1867, 12 maart 1867.

⁶⁶⁴ Ibidem, 2 februari 1862.

⁶⁶⁵ Ibidem, 16 januari 1861, 4 mei 1861, 15 augustus 1861.

⁶⁶⁶ Ibidem, 13 april 1865, 22 september en 14 oktober 1867.

⁶⁶⁷ Ibidem, 10 mei 1861.

⁶⁶⁸ AStGR J.A.A. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 25 september 1860; I.D. Fransen van de Putte aan Lucie Fransen van de Putte-Cornets de Groot, 8 september 1868.

opgelucht dat de kosten beperkt bleven. Ze hadden een appartement op de derde verdieping in de Rue Mahon gehuurd en een huishoudster in dienst genomen. Het kostte hem vier francs per persoon per dag. Maar duurder moest het ook niet worden, anders 'was het geen doen', schreef hij zijn broer.⁶⁶⁹ Zijn beschrijving van de aankleding van de straten rond de tentoonstelling zegt overigens opnieuw veel over zijn afkeer van verkwisting en decadentie. 'Het is heden de Napoleonsdag - verbeeldt u dat men de Place de la Concorde, de Champs-Élysées, Champs de Mars, met horizontale gaspijpen liet voorzien en daarop roode en witte glazen ballons – wat een onkosten – men moet het zien om er een idee van te hebben en dat moet alles zoo weer opgeruimd worden.'⁶⁷⁰ Als lid van de Eerste Kamer zou hij de versiering aan de binnenkant van het centraal station van Amsterdam bestempelen als verspilling. Geld dat een betere bestemming zou kunnen vinden in verbeteringen in de infrastructuur elders.⁶⁷¹

Van de Putte was een druk bezet man. Als politicus en ondernemer was hij vaak van huis en miste hij veel van het gezinsleven. Het waren ook huiselijke omstandigheden onder grote welvaart die hem regelmatig een rib uit zijn lijf kostten. De Van de Puttes huurden kapitale huizen in Rotterdam en Den Haag, die soms voor langere periodes bewoond werden. Daarnaast moest het familieleven aangepast worden aan de omstandigheden. Er werd om te beginnen veel gekuurd, waardoor de kinderen elders ondergebracht moesten worden, wat in 1864 tot een afwezigheid van negen weken leidde.⁶⁷² Zonen en dochters van de gegoede burgerij gingen in het kader van hun opvoeding in de kost. In het geval van Digna, overigens tegen haar zin, in Brussel bij een weduwe van een protestantse predikant, waar ze dan het Frans goed kon leren in de praktijk.⁶⁷³ Maar bovenal moet Isaäcs leven een wissel getrokken hebben op het gezin en zijn huwelijk. De tropenjaren op Pandji en in figuurlijke zin in Rotterdam en Den Haag, waar zijn bezigheden hem opslokten en zijn gezin gedwongen werd om in een korte tijd drie maal te verhuizen. Van de Putte was dan ook blij dat Lucie koos voor het huis aan het Bezuidenhout in Den Haag dat haar goed beviel en waar hij zelf ook het liefste heen ging. Wel werd duidelijk dat zij in de keuze tussen twee panden de beslissende stem had, wat in de regel destijds de rol van de vrouw was.⁶⁷⁴

Lucie was ziekelijk teruggekeerd uit Indië. Ze verbleef zoals gezegd veel in kuuroorden waar mineraalwater haar zenuwen weer in het gareel moesten krijgen, maar wat waarschijnlijk ook de functie had om de spanning in huis te laten zakken. Het zware leven in de tropen en het drukke bestaan daarna in Nederland leken haar zwaar te vallen en voor inzinkingen te zorgen. Vooral in een periode toen Isaäc volledig opgeslokt werd door de verkiezingen, zoals in juni 1860, was Lucie wispelturig, viel broer Jan op. Tijdens de verkiezingen verbleven Lucie en Isaäc in het kuuroord Laubach, waar hij heen gegaan was om enigszins tot rust te komen van zijn 'politieke manie'(zie hoofdstuk 5). De verkiezingsstress had volledig vat op hem, terwijl Lucie aandacht vroeg en 'steeds pruttelde over verveling'. Broer Jan vond haar in Laubach lastig en humeurig: 'Ik heb haar lang gadegeslagen en weet alles; doch vind haar vrij moeilijk om mede om te gaan; niet voor mij maar voor Lucies huisgenoten. Het is jammer, zij heeft een zeer goed hart, doch is ijdel en wil gefeteerd worden.'⁶⁷⁵ Isaäcs oudste broer maakte zich dan ook zorgen over dit gedrag en hij vroeg zich af hoe zijn broer als veertigjarige echtgenoot deze vraag naar aandacht door zijn vrouw vol kon houden.⁶⁷⁶

Helemaal fair naar Lucie was Jans oordeel niet. Ze had vier kinderen onder zeer zware omstandigheden gebaard, waarvan drie op het afgelegen Pandji en daar negen jaar het huishouden en de onderneming mede draaiende gehouden. Opzieners die het moeilijk hadden, luchtten bij haar hun hart wat nog eens een extra belasting was. Van de Putte nam altijd veel hooi op zijn vork en dat

⁶⁶⁹ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 13 juni 1862, 15 augustus 1867.

⁶⁷⁰ Ibidem, 15 augustus 1867.

⁶⁷¹ HEK 1887-1888, 21 januari 1888, 232.

⁶⁷² AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 5 augustus 1864.

⁶⁷³ Ibidem, 12 september en 6 oktober 1867.

⁶⁷⁴ Ibidem, 12 juni 1862.

⁶⁷⁵ AStGR J.A.A. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 8 augustus 1860.

⁶⁷⁶ Ibidem, 25 september 1860.

eiste op een gegeven moment zijn tol. Zijn echtgenote was door hun drukke en zware bestaan in Indië en in Nederland aandacht te kort gekomen en begon dit bij tijd en wijle als een soort naheffing op te eisen. Dit was gezien haar inzet en beleving in al de huwelijksjaren ook wel begrijpelijk. In de jaren zeventig kreeg ze ook veel last van reumatiek, waar nog weinig meer tegen te doen viel dan de pijn te verlichten met een dagelijkse portie levertraan, wat Isaäc haar dan ook aanraadde.⁶⁷⁷ Gedurende zijn bezoeken aan Parijs ging hij voor Lucie op zoek naar huisraad zoals lampen voor een spotprijs en vond hij voor haar interessante winkels.⁶⁷⁸ Hij hoopte ook dat Lucie als 'vrouw' van het landgoed Schaerweijde in Zeist, dat hij in 1880 als buitenverblijf gekocht had, een 'gelukkig mensch' zou worden.⁶⁷⁹ Het lijkt erop dat hij alles deed om haar ter wille te zijn.

Bovendien was niet alleen Lucie af en toe ijdel, Isaäc kon er ook wat van. Hij was heel trots dat hem door de Italiaanse koning Victor Emanuel het Grootkruis van de Italiaanse orde van Sint-Mauritius en Sint-Lazarus geschonken werd, waardoor hij naar vol genoegen kon schrijven dat 'zijn borst niet meer maagdelijk was'.⁶⁸⁰ Hij zal het ook als een hele eer gezien hebben dat een fregat naar hem vernoemd werd. In een gedicht, geschreven ter gelegenheid van de kiellegging van de *Minister Fransen van de Putte*, werden zijn verdiensten voor Indië in meerdere strofen bezongen.⁶⁸¹ Reacties vol trots die heel menselijk waren. Uiteraard ging Isaäc ook als een heer van zijn stand gekleed door het leven, maar dit kende bij hem wel grenzen. Toen Digna de voormalige eigenaar van Gayam, de heer Van Heel, tegenkwam, schreef ze daar enigszins spottend over. 'Mr. Van Heel zag er heel parijsch fatterig uit in een mooi Bismarck pak en met zijne haaren in eene kuif op zijde van de ooren in plaats van plat gestreken zooals u het vroeger had.'⁶⁸² Van de Putte was blijkbaar niet een man die zich in zijn kledingkeuze door modegrillen liet beïnvloeden. Dat zou overigens verbazing gewekt hebben, gezien zijn zuinige en stoere gedrag en verleden.

Kortom, afgezien van zijn kleding een pronkzuchtige man met een grote behoefte zich te onderscheiden en die zichzelf nooit rust gunde omdat hij steeds weer meer wilde bereiken. Een politicus en ondernemer die een tomeloze ambitie bezat en die daarom veel van zichzelf maar zeker ook van anderen eiste, niet in de laatste plaats van zijn vrouw. Hij wist dat hij de buitenwereld voor zich moest winnen om zijn doelen te bereiken. Veel personeel op Pandji en de tabaksondernemingen had graag onder hem gewerkt. 'Isaäc is een beste kerel, altijd voor iedereen even goed', vond broer Jan kort na zijn terugkeer in Nederland.⁶⁸³ Isaäc was het type ruwe bolster, blanke pit. Zelf noemde hij zich 'een harde', die niet schroomde om personeel aan te pakken. Maar met die hardheid viel het vaak wel mee. De heer Walten, die in dienst van Pandji zijn belangen behoorlijk verwaarloosd had, ontsloeg hij pas na toegevendheid en meerdere vriendelijke terechtwijzingen en brieven. Tegelijkertijd toonde hij zich ook een man die moeilijk mensen die om hulp vroegen de deur kon wijzen. De heer Pluygen had zijn zoon Frits gestuurd die Van de Putte om een investering van tienduizend gulden in zijn tabakshandel gevraagd had en die hij ook direct bereid was aan de jonge Pluygen te verstrekken.⁶⁸⁴ Tienduizend gulden leek een gangbaar bedrag om ter lening te vragen. 'Van de Broeck kwam mij – moeilijk punt – den laatsten dag met een verzoek om 10/mille ter leen. Ik antwoordde dat wij geen geld leenden. Het was een moeilijke zaak – ik zeide om eraf te wezen

⁶⁷⁷ AStGr, I.D. Fransen van de Putte aan Lucie Fransen van de Putte Cornets de Groot, 2 oktober 1879.

⁶⁷⁸ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan Lucie Fransen van de Putte Cornets de Groot, 13 september en 4 oktober 1877.

⁶⁷⁹ Ibidem, 16 maart 1880.

⁶⁸⁰ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 15 december 1864.

Isaäc kreeg ter gelegenheid van het 25-jarig ambtsjubileum van koning Willem III het Grootkruis in de orde van de Eikenkroon, een Luxemburgse orde die het staatshoofd naar eigen inzicht onbeperkt kon verlenen. Ook kreeg hij van de koning toestemming de versierselen van de Ridderorde van de Witte Adelaar te dragen.

⁶⁸¹ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 20 november 1863.

⁶⁸² AStGR Digna Fransen van de Putte aan I.D. en Lucie Fransen van de Putte, 10 november 1867.

⁶⁸³ AStGR J.A.A. Fransen van de Putte aan A.S. Fransen van de Putte, 25 september 1860.

⁶⁸⁴ AStGR C. Pluygen aan I.D. Fransen van de Putte, 16 augustus 1879; I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 19 oktober 1879.

dat ik er met u over spreken zoude.⁶⁸⁵ Zo'n harde was hij dus ook weer niet. Maar aan de andere kant, als mensen hem op de een of andere wijze geschoffeerd hadden, dan hield hij de schijn bepaald niet op. 'Zoeven gerokt en gedast bij mij kwam de heer P. van Dam om mijne steun te vragen! – nogal imprudent – hij kreeg er zelf een kleur van. Ik heb hem beleefd ontvangen, maar geen handje gegeven.'⁶⁸⁶ Wat er tussen hem en Van Dam voorgevallen was, wordt overigens niet duidelijk. Het incident met Van Dam was een uitzondering. Van de Putte moet een charmante en joviale man geweest zijn, die deze kwaliteiten ook functioneel inzette. Misschien wilde hij ook graag populair gevonden worden. Zijn houding was in dit opzicht echter dubbel. Aan de ene kant heel behulpzaam en vrijgevig, aan de andere zeer assertief en de aanval niet schuwend, zoals hij in de Kamer vaak zou laten zien. Een man die zeker iets te bewijzen had en zijn vele kwaliteiten in dienst daarvan stelde.

Hij was dus iemand die beslist ook aan anderen dacht en niet in de laatste plaats aan de *desaman*. Zijn vriend Nicolaas Pierson beschreef deze kant van Isaïc zoals hij hem zich uit persoonlijke ervaringen herinnerde: 'Minzaam als hij was van natuur, gaf hij maar zelden een hard oordeel over personen; maar vond hij reden om iemand van gemis aan gemoed, van kilheid te verdenken, dan kwam er een trek op zijn gelaat, of zijn hand maakte een gebaar, waaruit al wat hij gevoelde duidelijk sprak.'⁶⁸⁷ Het Zeeuwse Kamerlid Daniël van Eck (1817-1895) zei over opvliegenderheid mee te kunnen spreken, Isaïc zou hem meermalen op het Binnenhof verbaal hevig hebben aangevallen. Doordat hij volgens eigen zeggen steeds goed weerwoord had kunnen bieden, was Van de Putte de volgende dag weer vriendelijk. Hij noemde hem dan 'Daantje' of 'Leeuwtje', het laatste in verband met Van Ecks grote wilde baard. Beide mannen zouden overigens nooit vrienden van elkaar worden.⁶⁸⁸ Pierson bleef altijd positief over Isaïc en zeker in zijn necrologie:

'Van de Putte is bovenal een gemoedsman geweest; hij was het in zijn staatkundigen werkkring; hij was het in zijn gezin; hij was het ook in zijn omgang met kleine lieden uit zijn omgeving, die zijn hulp en voorlichting vroegen. Hoe gaarne gaf hij die; hoe kon hij zich verdiepen, nadat groote staatszaken zijn geest hadden bezig gehouden, in allerlei belangen, die een ander zooveel aandacht onwaardig zou hebben gekeurd.'⁶⁸⁹

Zo schiep hij er genoeg in om jonge mensen op Java vooruit te helpen, ook al vergaten ze dat misschien later. Menig jongeman was op één van zijn ondernemingen of via zijn contacten op weg geholpen in zijn carrière. De heer Le Sage ten Broek probeerde zijn zoon op één van de ondernemingen van de Van de Puttes geplaatst te krijgen. Onder andere door te wijzen op de honderden jongemannen die door bemiddeling van Isaïc al in Indië terecht gekomen waren. Dan kon volgens de vader zijn zoon er ook nog wel bij.⁶⁹⁰ Toen begin jaren tachtig de tabakshandel slecht liep en op Soekowono bezuinigd moest worden op personeel, wilde hij de drie boventallige opzieners niet van de ene op de andere dag ontslaan maar ze de tijd geven om naar een andere betrekking om te zien.⁶⁹¹ Maar het moest uit zakelijk oogpunt niet te lang duren: 'Zij kunnen met geen fregat état major op een schoener blijven varen ten koste van onze beurs, een industriële onderneming is geen instelling van weldadigheid.'⁶⁹² Ook leek Van de Putte het meeste vertrouwen in zijn Javaanse *mandoers* te hebben en vond hij het belangrijk dat hun kinderen onderwijs kregen. Hij had daarvoor

⁶⁸⁵ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 22 april 1866; NA Collectie Fransen van de Putte, 2.21.061, inv.nr. 20, I.D. Fransen van de Putte aan De Vries, 30 maart 1850.

⁶⁸⁶ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 24 oktober 1865.

⁶⁸⁷ Pierson, 'Levensbericht van I.D. Fransen van de Putte', 77.

⁶⁸⁸ C.A. Tamse, *Memoires van een enfant terrible. Politieke herinneringen van de Zeeuwse liberale afgevaardigde Mr. Daniël van Eck aan vijfendertig jaar Kamerlidmaatschap 1849-1884* (zp 1975) 77.

⁶⁸⁹ Pierson, 'Levensbericht van I.D. Fransen van de Putte', 77.

⁶⁹⁰ AStGR C.M. Le Sage ten Broek aan I.D. Fransen van de Putte, 3 november 1879; HTK 1862-1863, 4 december 1862, 366.

⁶⁹¹ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.H. Fransen van de Putte, 11 januari 1882.

⁶⁹² Ibidem, 11 januari 1882.

Fregat état major was het voltallige officieren corps, uitgezonderd de commandant, op een oorlogsschip.

op Pandji een schooltje opgericht. En niet alleen op Java toonde hij zich sociaal. De garancinefabrieken waren nooit een succes geworden, maar het was voor hem ook een argument ze aan te houden om geen werkvolk te hoeven ontslaan. Veel later, toen hij het landgoed Schaerweijde in Zeist aangekocht heeft, liet hij arbeiders ontginningswerk verrichten wat volgens Pekelharing voor Van de Putte economisch gezien onrendabel was en meer als werkverschaffing betiteld kon worden.⁶⁹³ Gelijk hijzelf had moeten doen, moesten mensen zich voor hem bewijzen in het leven. Maar als hij daar een handje bij kon helpen dan liet hij dit niet na.

Hij werd volgens zijn directe omgeving dan ook terecht omschreven als een sociale man. Van de Putte was wel iemand die de in zijn visie noodzakelijke realiteitszin behield. Zo hield hij als minister bijvoorbeeld de nodige reserves bij de afschaffing van de straf van rottingslagen. Vooral de politierechter, een (assistent) resident, legde deze lijfstraf voor overtredingen en diefstallen op aan de *desabevolking*, waarbij voor de verdachte geen enkele rechtszekerheid bestond. Het was een vorm van snelrecht, in een uur tijd werden in de regel twintig zaken op de veranda van de ambtenaar afgehandeld. Hoewel Caspersz geen voorstander van de lijfstraf was, veroordeelde hij in 1862 van de 382 personen die voor hem verschenen 279 mannen tot de straf van rottingslagen voor het plegen van een diefstal. Wel toonde hij zich ook als politierechter weer een onvervalste liberaal en voorstander van vrije arbeid. Hij veroordeelde niemand voor plichtsverzuim waarmee nalatigheid bij de uitvoering van de cultuur- en herendiensten bedoeld werd. Het was voor de verdachten dus afwachten voor welke politierechter ze verschenen. Een conservatieve ambtenaar rekende in de regel een boer plichtsverzuim wel hard aan.⁶⁹⁴ Van de Putte en Caspersz hadden ook op dit gebied dezelfde denkbelden, want beiden vonden dat de Javaan, door zijn onberekenbare karakter en in het belang van de rust en orde, vroeg om de harde straffende hand van de koloniale overheid. Maar het onliberale en inhumane karakter van de straf -tien tot twintig slagen al konden een verwoestende invloed op het lichaam hebben - deed Van de Putte daarentegen toch besluiten om de lijfstraf in 1866 uit te bannen. Hiermee toonde hij deels zijn humane en sociale gezicht, maar ook zijn pragmatische instelling (zie hoofdstuk 6).

Zijn maidenspeech in de Kamer in mei 1862, die in het volgende hoofdstuk ter sprake komt en waarin hij de gevestigde orde in het parlement aanviel, stuitte ook op weerstand uit een andere hoek. Het was een steeds terugkerend ritueel dat zijn vader de aandacht naar zichzelf toe trok, want naar aanleiding van de toespraak ontpopte zich zoals altijd geen trotse vader maar een miskende man. De verhouding tussen beiden was slecht. Wel vervulde Isaïc, vaak samen met zijn oudere broer Jan, de leidende rol binnen de familie. Zijn jongere broers gingen in zijn ondernemingen werken en André nam Pandji later over. Vader Jan bouwde in dit opzicht dan ook op Isaïc en hij bedankte hem voor de zorg aan de broers besteed. Isaïc was vergeleken met zijn twee jongere broers stabiel en ingetogener. André en Jacques waren vaak uitgesproken over zaken en mensen, Isaïc liet in zijn brieven uiterst zelden het achterste van zijn tong zien. Hij gaf wel blijk van ergernis richting André. Zijn jongere broer was niet handig in zaken en betaalde de aflossing op Pandji niet goed. Isaïc had achteraf liever de onderneming aan derden verkocht, dan had hij zijn geld al gehad.⁶⁹⁵ Niet alleen zijn broers vroegen aandacht, ook vader Jan ontpopte zich veelvuldig als een moeilijke man die tijd voor zichzelf vroeg. Zo overlegde Van de Putte met zijn oudere broer Jan hoe hij hem na een verblijf van vier weken kon lozen. Veertien dagen daarvoor nog lijkt het of de gastheer zich moed insprak. Er was, tot zijn verbazing leek het wel, tot dan toe geen enkele aanmerking op hen te maken. Vader en zijn tweede vrouw waren in ieder geval discreet en ontbeten boven. Maar twee weken daarna zag Isaïc echt uit naar de Middelburgse boot, hij was het zat. De zonen vonden hun vader 'confuus, niet fris noch helder', onbeschoft, grof en dominant. Broer Jan had ook moeite met hem: 'Enfin, 't is

⁶⁹³ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 14 en 17 juli 1861, 26 december 1861; Pekelharing, *Mannen en vrouwen van beteekenis*, 38.

⁶⁹⁴ P.J.J. Consten, 'Geweld in dienst van de koloniale discipline. Een onderzoek naar de afschaffing van de straf van rottingslagen op Java', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 24 (1998) nummer 2, 142, 147-149.

⁶⁹⁵ AStGR J. Fransen van de Putte aan I.D. Fransen van de Putte, 30 augustus 1856; I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 6 juli 1866.

vreemd, maar tot het eind aan toe zal die man mij blijven miskennen.⁶⁹⁶ Je kon de vreemde man, zoals Van de Putte hem letterlijk beschreef, volgens hen ook beter niets vragen want dan kwam je niet meer van hem af. Dat leek ook per brief te gebeuren. Hij voorzag Isaïc, waarschijnlijk ongevraagd, van allerlei adviezen hoe zich op te stellen in de politieke arena. Een verblijf van een maand was dan ook een beproeving.⁶⁹⁷

Volgens André liep vader Jan steevast weg uit de Eerste Kamer als zijn zoon aan de ministerstafel verscheen.⁶⁹⁸ Of dat klopt, is de vraag, want op oudejaarsdag van 1863 verdedigde hij zijn begroting in de Eerste Kamer in het bijzijn van zijn vader. Hoe dan ook, het was onmiskenbaar een onberekenbare man wiens houding om weinig kon omslaan. 'Uwe positie tegenover den ouden heer kan onwillekeurig aanleiding geven weer tot onaangenaamheden terwijl het nu zoo dragelijk is', adviseerde Isaïc zijn broer Jan. Omgekeerd meende de vader zich alles te kunnen permitteren. Enkele maanden na Van de Puttes advies aan Jan stuurde zijn vader zijn vrouw Lucie een indelicate en impertinente brief en Isaïc begreep niet waarom. Hij vroeg zich hardop af of zij misschien niet beleefd genoeg was geweest in de Comedie, waar hij in dat geval niets van gemerkt had. En in 1866 ontving Lucie opnieuw vanuit het niets een zeer onaangenaam schrijven.⁶⁹⁹ De beide zonen leden duidelijk onder het wispelturige en daarmee tirannieke gedrag van hun vader en ze leken zich jaar na jaar aan te passen om hem ondanks alles te vriend te houden. Na Isaïcs maidenspeech was zijn vader ervan overtuigd dat zijn zoon hem met zijn optreden in de Kamer in de wielen gereden had. De oude Van de Putte voelde zich namelijk door de koning genegeerd sindsdien en de brutale toespraak van zijn zoon was daarvan volgens hem de reden. 'Sire' zou daarom ook niet naar zijn landgoed Vredenhof vlakbij Goes gekomen zijn. Het kersverse Tweede Kamerlid negeerde de ergernis van zijn vader.⁷⁰⁰

Van de Putte toonde niet alleen lef en assertiviteit, maar hij was ook idealistisch en overtuigd van zijn ideeën voor verandering in het economische stelsel zoals dat nog bestond bij zijn vertrek in 1859. Hij wilde in Nederland iets betekenen voor Nederlands-Indië. Hij sprak niet alleen vanuit zijn gevoel, zo dacht hij ook. De 'academische arrogantie' motiveerde hem nog eens extra om zijn doel te bereiken. Zijn vader kon trots op hem zijn, niet in de laatste plaats vanwege zijn levenswandel van lichtmatroos tot politicus die hard op weg was een gewaardeerd lid van de upperclass, tot aan het koningshuis aan toe, te worden. Om zover te komen met zo'n achtergrond, diende iemand over een sterk karakter te beschikken. Volgens de politieke geestverwant Buijs moest bij de beoordeling van Van de Putte steeds in het achterhoofd gehouden worden dat je een man uit één stuk moest zijn om drie jaar aan het hoofd van het koloniaal bestuur te kunnen staan.⁷⁰¹

Gezien de voortvarendheid die Van de Putte tentoonspreidde bij de verkiezingen in 1859 in Goes, lijkt het dat hij zijn definitieve besluit om in Nederland te blijven al enige tijd voor zijn finale vertrek genomen had. Hij ging er na aankomst in zijn geboorteplaats meteen met volle kracht tegenaan om een zetel te veroveren. Hij leek naar Nederland te zijn gekomen om zich daar voorgoed te vestigen. Aan elan ontbrak het hem dus niet, maar hij wilde te snel te veel. Zo was hij bij de kiesgerechtigden nog niet bekend in het district Goes, had hij er nog geen achterban en was hij nog geen lid van de lokale kiesvereniging. Direct een overwinning zou onder deze omstandigheden dan ook wel een hele grote verrassing zijn geweest.

De kansen lagen echter, door de lokale belangen van de stemgerechtigden in Goes en ondanks de bekendheid van zijn familienaam, voor hem toch vooral in een stad als Rotterdam. Daar kon hij door zijn koloniale achtergrond makkelijker kiezers voor zich winnen. In de havenstad waren

⁶⁹⁶ AStGR J.A.A. Fransen van de Putte aan I.D. Fransen van de Putte, 7 mei 1856.

⁶⁹⁷ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 18 januari 1861, 31 januari 1861, 5 februari 1861, 24 juli 1861, 5 oktober 1861, 10 november 1861, 31 december 1861, augustus 1863, 27 juli 1866; J. Fransen van de Putte aan I.D. Fransen van de Putte, 31 januari 1863.

⁶⁹⁸ Maris van Sandelingenambacht, 'De Middelburgse Van de Puttes, 2

⁶⁹⁹ AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 24 juli 1861, 5 oktober 1861, 27 juli 1866.

⁷⁰⁰ Ibidem, 17 juni 1862.

⁷⁰¹ J.T. Buijs, 'Het koloniaal debat', *De Gids* 34 (1870) 357.

de veilingen van de producten uit Indië en de Rotterdamse kiezers zouden snel inzien dat een koloniaal specialist als Van de Putte hun belangen wel eens heel goed zou kunnen behartigen in Den Haag. De Van de Puttes verhuisden dan ook snel naar de chique Leuvehaven. Zijn vaardigheden op sociaal en communicatief gebied traden na zijn tijd als ondernemer op Java in zijn Rotterdamse jaren opnieuw naar voren. Ook zijn tomeloze ambitie en geldingsdrang toonden zich weer. Na de vele zware jaren in de tropen stortte hij zich feitelijk direct in de verkiezingsstrijd en in allerlei zakelijke avonturen. Hier presenteerde zich iemand die zich voorgenomen had niet als een suikerondernemer op de wissels uit Indië te wachten, maar zakelijk ook in Nederland zijn vleugels uit te slaan. Van de Putte had veel energie en een krachtig karakter. Waren zijn daadkracht, ambitie en wilskracht sterk ontwikkeld, zijn visie op de koloniale politiek was beperkt. In zijn brochure had hij zijn kijk op het inheems bestuur en het cultuurstelsel gegeven, waarbij hij een deel van zijn denkbeelden overgeschreven leek te hebben. Hij was duidelijk geen man van de theorie, maar hij was ervan overtuigd, met name door zijn ervaringen op Java, juist daarom van groot nut te kunnen zijn in het parlement.

Isaïc had een grote geldingsdrang en zocht aansluiting bij de elite, maar hij had ook een zwak voor de kleine man. De manier waarop hij die uitte was uitzonderlijk voor een politicus in die tijd.